

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„NO KORNÉL BARÁTOM, ÚGY-E GYÖNYÖRŰ PEST?”

15. RÉSZ

E helyütt célszerű szólnunk Kosztolányinak egy másik műfajban írt, ám ugyancsak ebben az időszakban megjelent munkájáról. A *Lótoszevők* című mesejáték 1910-ben látott napvilágot az Országos Községi Nyomda, valamint az akkor induló – és még abban az évben le is köszönő – *Kritika* című irodalmi és művészeti folyóirat kiadásában.¹⁰¹⁵ A *Kritika* stílusát fiatal és lendületes hang jellemezte, szerzőgárdája lényegében a „kritikának” mint műfajnak kívánt érvényt szerezni, annak önállóságát is hirdelve egyúttal. Amint a márciusi 1-ji lapszámban olvasható, az „ars poeticának” is beillő vezércikkben: „Önálló, külön, egész élete van. Nem függeléke a művészeteknek. Ezt el kell ismertetni külsőleg is. Meg kellett születnie annak a lapnak, amely egészen a kritikát szolgálja, amely már a létezésével bizonyítja, hogy a kritika a saját öncéluságáig differenciálódott.”¹⁰¹⁶ A lap főszerkesztője Sámuel Viktor volt, a felelős szerkesztő pedig Kárpáti Aurél. 1910 júniusától Kárpáti mellett Halasi Andor is szerkesztő lett. Utóbbiakról tudjuk, hogy baráti viszonyban álltak Kosztolányival. A Baross Kávéház-béli törzsasztalnál, a Balszélfogónál ismerkedhettek össze, illetve Halasival később az *Élelmél* is együtt dolgoztak. A lap további munkatársainak egy része szintén a baráti körhöz tartozott, mint Csáth Géza, Hevesi Sándor, Karinthy Frigyes vagy Somlyó Zoltán. Kosztolányi szerepelt a kiadvány *Szó-kamra* című rovatában is,¹⁰¹⁷ melyben egy-egy szerző műveinek szótárát – nyelvének jellemző szavait, képeit – kívánták megadni, valamint a legutolsó lapszámban ígértek külön méltatást is munkásságáról. Utóbbira ugyan már nem került sor – föltehetően az anyagi hiányok miatt kellett megszüntetni a lapot –, ám a *Lótoszevőket* még ki tudták adni.

A darab főhőse Odüsszeusz, aki az Írisz által uralt szigetre vetődik. A királynő célja a hős elcsábítása, aki azonban haza akar térni feleségéhez, Pénélopéhez. Az *Odüsszeia*-átiratban szerepel még az eredeti szerző, azaz Homérosz is. Míg Odüsszeusz elbukik, és ott marad a bűvös szigeten, addig Homérosz elhajózik, és eldalolja a világnak a hazugságot: Ithaka királyának dicsőséges hazatértét. Az egyébként 13 jelenetet tartalmazó, 31 oldalnyi terjedelmű mesejáték szövegének létezik német nyelvű változata is.¹⁰¹⁸ A fordítást ezúttal is Stefan I. Klein végezte, akárcsak a *Die magische Laterne* című novelláskötet esetében. A német szöveg azonban rövidebb (27 gépelt oldalnyi), és címe (*Der Weg des Odysseus*) is eltér a *Kritika* által kiadott változattól. Fönmaradt továbbá olyan verzió is – gépirat, kéziratos bejegy-

zésekkel –, mely Csáth Géza hagyatékából került elő, és kottarészleteket tartalmaz.¹⁰¹⁹ A harmadik változat (49 gépelt oldalnyi) külön fedőlappal rendelkezik, a rajta olvasható sorok pedig arra engednek következtetni, hogy a *Lótoszevők* egy három, egyfelvonásos darabból álló ciklus része lett volna.¹⁰²⁰ Mindezek alapján arra juthatunk, hogy egyfelől Csáthot is érdekelhette a mesejáték témája – illetve egyáltalán az elkészülte –, másfelől színházi bemutatóban is gondolkodtak Kosztolányival.

Kosztolányi levelezéséből kiderül, hogy a munka jelentős része 1909-ben készült, s ahhoz elég élénken foglalkoztatta a téma, hogy barátainak is említést tegyen róla. Babitsnak például február 28-án írja: „Csüggedek, rossz kedvem van, a novelláskötetemet¹⁰²¹ rendezem sajtó alá, operaszöveget írok, [...] s robotolok.”¹⁰²² A levelezést kiadó Réz Pál feltételezése szerint az „operaszöveg” megjelölés a *Lótoszevők*re utal. Ha figyelembe vesszük, hogy a szövegnek fennmaradt kottával ellátott változata is, akkor csak megerősíthetjük ezt az állítást. Előfordulhat, hogy Csáth és Kosztolányi operában gondolkodtak anélkül, hogy előtte tárgyaltak volna bármelyik színházzal. Mindenesetre 1909 szeptemberében Kosztolányi már a darab befejezéséről tudósítja Horvát Henriket: „Semmi nevezetes. Egyfelvonásosomat befejeztem. Azt hiszem, igen érdekes.”¹⁰²³ Ugyanekkor említi akkori szerelmének, Lányi Heddának is, hogy elkészült a munka.¹⁰²⁴ Azt, hogy fontos volt Kosztolányi számára a *Lótoszevők*, a levelezésen kívül bizonyítja, hogy *A szegény kisgyermek panasza*i második kiadásának Gömöri Jenő által írt előszavába is belefoglaltatta az akkor még csak megjelenésre váró munkát,¹⁰²⁵ illetve több ízben próbálta színházban előadatni.

A színházban való bemutatás ötletéről szintén a levelezés árulkodik. Mindössze egy hónappal a befejezés föltételezhető időpontját követően, azaz 1909 októberében Kosztolányi fölkereste Kürthy Györgyöt, s közbenjárását kérte az ügyben. Kürthyvel korábban már dolgoztak együtt – a *Négy fal között* első kiadásánál –, valamint a könyvillusztrátorságon kívül színházi ember is volt, így a lehető legalkalmasabb közvetítőt találta meg személyében. Egyik levelében ugyanis arra kéri, beszéljen Csáth Kálmánnal, illetve mutassa meg neki a darabot.¹⁰²⁶ Csáthot – minisztériumi háttérrel, azaz kellő támogatással – épp abban az évben szerződtették a Nemzeti Színházhoz rendezőnek, tehát Kosztolányi a leginkább döntéshelyzetben lévőnél próbált „kilincselni” szövegével. A levélnek az a kitétele, miszerint Kosztolányi „szeretné benyújtani a Nemzetihez”, arra enged következtetni, hogy nemcsak baráti közvetítéssel, hanem hivatalosan is pályázni kívánt az egyfelvonásos bemutatására. Forrásaink alapján azonban végül nem került sor a Nemzeti Színház-béli előadásra.¹⁰²⁷ Föltehetően ezt „reagálja le” Kosztolányi Babitsnak írt, 1910. áprilisi levelében: „Csüggedő hitemet majdnem csak te szítod bennem. A drámámat beletettem a fiókba, s elbúcsúztam tőle, bár nagyon szeretem. Új drámát írok. Ezt, mihelyt készen lesz, elküldöm neked, s éppoly őszinte kritikát várok tőled, mint a mostani volt.”¹⁰²⁸

Kosztolányi nem nyugodott bele a „vereségbe”: 1912-ben újra próbálkozott a bemutató megszervezésével. Ezúttal Bárdos Artúrral tárgyalt. Ekkor már ismerte későbbi feleségét, Harnos Ilona színésznőt, aki Bárdos abban az évben működő vállalkozásánál, az Új Színpadnál volt leszerződve, előtte pedig Feld Irén *Kamara-*

játék címen ismertté vált társulatánál játszottak együtt. De nemcsak Harmoson keresztül juthatott Kosztolányi az Új Színpad (és Bárdos) közelébe, hanem például a *Színjáték* című lapnak köszönhetően is, mely ugyancsak a színész–rendező vállalkozása volt. A korábban (tehát 1910–1911-ben) működő kiadványnak Kosztolányi – Karinthyval együtt – állandó szerzője volt, s osztották Bárdos véleményét abban, hogy a színháznak meg kell újulnia. Kosztolányi ekkoriban elég élesen támadta a konzervativizmusáról híres Nemzeti Színházat, és egyértelműen az új játéktípus – melyet már a Thália Társaság is képviselt – hívének mutatkozott több cikkében is. „Egy új játéktípust kellene alkotni Courteline darabjaira, mint ahogy Reinhardt a pompás és merev modern tragédiák számára, egy őrült és lehetetlen pressissimot, amelyben mégis kedély és szív van” – írja többek között a Bárdos-féle lapban.¹⁰²⁹ Saját darabjának elutasítása, illetőleg a Bárdosék által mutatott fogadókészség befolyásolhatta kritikáit, vagy épp ellenkezőleg: negatív kritikái is hozzájárulhattak, hogy a Nemzeti nem fogadta.

Az Új Színpaddal való tárgyalásról onnan tudunk, hogy a *Bácsmegyei Napló*-ban, ahol Kosztolányi barátja, Fenyves Ferenc dolgozott, hírt adtak az eseményről.¹⁰³⁰ „Dr. Bárdos Arthur és Révész Béla a Budapesten nemsokára megnyíló »Új Színpad« igazgatói elfogadták előadásra Kosztolányi Dezsőnek: A lótoszevők című egyfelvonásos színjátékát és dr. András Ernőnek a Bácsmegyei Napló karácsonyi számában megjelent Schnitzler fordítását: A halotti maszk-ot” – olvasható az 1912. január 27-i lapszámban.¹⁰³¹ Azt, hogy a műsorra tűzés is megtörtént, ugyancsak egy szabadkai hírből tudjuk: „Kosztolányi Dezső a kiváló poéta, »Odisszeus útja« címen egyfelvovásos [sic!] mesejátékot irt, melyet az Új Színpad mutat be egy estén Garvay Andornak »A víziók« című egyfelvonásosával. A két magyar darab bemutatója iránt irodalmi körökben nagy az érdeklődés.”¹⁰³² Láthatjuk, hogy egyfelől változott a program – *A halotti maszk* helyett *A víziók* színrevitelét tervezik –, másfelől pedig a *Lótoszevők* másik címváltozatával találkozunk. Föltehető, hogy Kosztolányi nem akart „ütközést” a Nemzeti Színház megkereséssel, ezért a címváltás, bár erre vonatkozóan nincs semmilyen bizonyítékunk. Mindenesetre az Új Színpad bemutatóinak adatai között nem található sem *Lótoszevők*, sem *Odüsszeusz útja* címen szereplő darab.¹⁰³³ A *Népszava* egyik cikkében február 24-i nyitóelőadásról szólnak – a bemutatandó mű megnevezése nélkül –,¹⁰³⁴ ám végül 1912. március 13-án mutatkoztak be először: Krúdy, Vámos Árpád és Schnitzler – *A bátor Kasszián*, Karinthy Frigyes fordításában – darabjait adták. A csúszást az okozta, hogy Bárdoséknak végül ennyi időbe tellett az összes hatósági engedélyt megszerezni.¹⁰³⁵ Ezt követően (március 20-án) Herman Heijermans *Mari* című cseléddrámáját tűzték műsorra, melyben Kosztolányi későbbi felesége, Harnos Ilona színésznő is szerepet kapott.¹⁰³⁶ Április 6-án Schnitzler *Irodalom* című darabja került előadásra, még hozzá nemcsak Harnos szereplésével, hanem az ő fordításában is.¹⁰³⁷ A fordítói munkában föltehetően Kosztolányi Dezső is közreműködött, aki ekkor már szerelmi kapcsolatban állt Harnos Ilonával. A nyár folyamán a társulat vidéki körútra ment, októbertől pedig Kövessy Albert vette át a vezetést.¹⁰³⁸ Könnyen meglehet, hogy Bárdos egész estés előadást várt Kosztolányitól, így az a főntebb említett gépirat – a fedőlappal ellátott harmadik változat –, melynél még két egyfelvonással került volna egybe a *Lótoszevők*, az Új Színpad megrendelésére készült

volna. Azt pedig, hogy Bárdos párhuzamosan több szerzővel is tárgyalt – köztük Ady Endrével is –, visszaemlékezéséből tudhatjuk: „Minden épkezléb, tehetséges íróf felszólítottunk. Ady Endre is ígért darabot, amit sietve pecsételtünk meg előleggel. Nagy kedve szottyant a színpadra és megmutatta egy kis egyfelvonásosát, amit még Nagyváradon írt. Mikes Lajossal sietve lefordítottunk két Strindberg-darabot; ez lett a magva későbbi Strindberg-fordításainak. Krudy [sic!] Gyulával darabot írtunk Szindbád kalandjairól.”¹⁰³⁹ Láthatjuk tehát: Bárdos több előadást tervezett, melyek között föltehetően helyet kapott volna Kosztolányi munkája is.

Két évvel később újra szóba került a *Lótoszevők* bemutatójának lehetősége. 1914-ben a következőket írta Kosztolányi Emil Isac-nak: „mindössze egyetlenegy olyan játékom van, egy egyfelvonásos mesejáték, amelyet évekkkel ezelőtt írtam. Címe: *Lótoszevők*. Azóta átdolgoztam, s ebben az átdolgozott formában – kedves és megtisztelő felhívására – szívesen engedem át a román színháznak.”¹⁰⁴⁰ A sorokból arra következtethetünk: sem a Nemzetiben, sem az Új Színpadnál nem mutatták be a darabot. Minden valószínűség szerint az 1914-es előadás terve is meghíúsulhatott, illetve egy esetleges – a levéllel közel egyező dátumú – átdolgozott változatról sincs semmilyen információnk.

[MŰFORDÍTÁSOK AZ INDULÁS ÉVEIBEN]

Kosztolányi már indulása éveiben jelentkezett műfordításkötetekkel, több műfajban is jeleskedve. Kapcsolódva a *Lótoszevők* kérdésköréhez, elsőként a drámafordításokról szólnunk, melyek egy részét be is mutatták színházakban. Ha a kötetbeli megjelenések időrendjét vesszük alapul, akkor első helyen az 1909-ben napvilágot látott *A páduai hercegnőről* (The Duchess of Padua) kell szólnunk.¹⁰⁴¹ Oscar Wilde darabjának fordításáról egy Babitshoz szóló levelében tesz említést Kosztolányi: „Csüggedek, rossz kedvem van, a novelláskönyvemet rendezem sajtó alá, operaszöveget írok, lefordítottam a Magyar Színháznak Wilde *Duchess of Paduá*-ját, s robotolok.”¹⁰⁴² A már korábban is hivatkozott levélből kiderül, hogy egy időben dolgozott a *Boszorkányos estéken*, a *Lótoszevőkön* és a Wilde-fordításon. Utóbbit azért is fontos kiemelnünk, mert a későbbiek folyamán Kosztolányi több művet is lefordít majd Wilde-tól, köztük a *Dorian Gray arcképe* (The Picture of Dorian Gray) című regényt, a *Salomé*, a *Firenzei tragédiát*, valamint külön kötetben verseket.¹⁰⁴³

Amint arra a Babitsnak írt sorok is utalnak, *A páduai hercegnő* a Magyar Színházban adták. A bemutató 1909 őszén volt, s mindjárt az előadást követően kijött a kötet is. „Ugyancsak a Magyar Könyvtár kiadta Wilde Oszkár *A páduai hercegnő* című történelmi tragédiáját, a mely a minapában került színre a Magyar Színházban. Wilde drámairói értéke még hitelesebb megállapításra vár, de ebben a darabjában is teljes fényvel ragyog egy nagy művészi erénye: a nyelv káprázatos és patakzó pompája, a melynek minden ékességét híven megőrizte a *Kosztolányi Dezső* kitűnő fordítása” – írta a *Vasárnapi Újság* 1909. október 17-i száma.¹⁰⁴⁴ A *Bács-megyei Napló* – föltehetően Kosztolányi közbenjárására – már szeptember folyamán tudósította olvasóit a darab színre kerüléséről.¹⁰⁴⁵ A bemutató pontos dátuma – a *Magyar Színpadban* közölt színlap alapján – 1909. szeptember 25-én, szombati

napon volt, a főbb szerepeket pedig Sebestyén Géza, Forgács Rózsi és Csontos Gyula alakították.¹⁰⁴⁶ November folyamán további méltatást is írnak az előadásról, külön kiemelve a fordítói teljesítményt. Mivel az utóbbi szöveg szintén szabadkai kiadványban látott napvilágot – a *Bácskai Hírlapban* –, joggal gyanakodhatunk arra: maga Kosztolányi szorgalmazta a cikk megjelenését, aki éppen ebben az időszakban dolgozott a lapnál. A dicsérő sorok – melyek szerzője főleg a fordító korábbi műveit is – a következők: „[Wilde darabját] Magyarra Kosztolányi Dezső fordította le, azzal a magyarsággal, amely a »Négy fal között« és a »Boszorkányos esték« poétájának sajátos, külön, egyedülálló és magáértvaló művészete. Az ő fordítása több mint fordítás, azért külön kell róla beszélnem. Kosztolányi átköltötte ezt a darabot, és az eredetileg prózában írt művet versekbe, specialisan drámai jambusokba írva át, valahogyan közelebb hozta az igazi Shakespearei szellemü világhoz. Vörösmartynak valamelyik Shakespeare-fordításáról mondta azt a kritika, hogy szebb az eredetnél. Ilyen a Kosztolányi Wilde-fordítása is: természetesen a modern magyar nyelv új regisztereibe áthangolva.”¹⁰⁴⁷

A munkát Beöthy László rendelte Kosztolányitól, aki 1907-től lett a Magyar Színház igazgatója. Kosztolányi ekkor már több dicsérő színikritikát is írt a Magyar Színház előadásairól, többek között a *Budapesti Naplóba*.¹⁰⁴⁸ A munkáért 450 korona honoráriumot kapott, amint arról egy Horvát Henriknek írt levelében beszámol.¹⁰⁴⁹ A darabot korábban lefordította Rozsnyay Kálmán is, ám Beöthy verses formát akart színre vinni. Az esetet maga Rozsnyay idézi föl visszaemlékezéseiben, aki már a *Budapesti Naplónál* is együtt dolgozott Kosztolányival, sőt egy szerelmi ügyben ugyancsak barátja segítségére volt.¹⁰⁵⁰ Soraiból az derül ki, hogy Kosztolányinak rendelkezésére bocsátotta a maga verzióját, ám később nem látta viszont a nevét – társfordítóként – a színlapon. Igaz, Kosztolányi csak az angol eredetit kérte tőle, mivel nehéz volt beszerezni. A történet hitelességét igazolni nem tudjuk – sőt, inkább megkérdőjelezzük –, ám mindenképpen érdemes hosszabban idéznünk Rozsnyay beszámolóját: „[Kosztolányi] Elvitte a kéziratot. Egyszer látom, hogy a Magyar Színház hirdeti, de csak Kosztolányi nevével. Vittem a darabot Kolozs-várra. Megmondtam, fontos, hogy hamarabb kerüljön színre, mint Pesten. Kaptak rajta. És ő fátum, premier napján Hettyey Aranka nagybeteg lett. Hónapokig kelle-ne várni. Rohantam Váradra. Rögtön próbálni kezdték és harmadnapra megvolt a bemutató, őszinte nagy sikerrel. [...] betértünk áldomásra az Emkébe. Marci, – az irodalmi főpincér, – aki nagyon kegyelt, titokzatosan félre hívott: »Valami puccs készül a tekintetes ur ellen, előadás alatt kétszer is érdeklődött telefonon Pestről valaki: bent van-e Juhász [Gyula] ur? Majd ha őt a telefonhoz hívom, tessék a szomszéd fülkéből kihallgatni.« Elmult egy negyed óra és csakugyan jelentkezett Pest. Kosztolányi áperzte megmonda, hogy neki még az éjjel híradás kell, hogy a darab átültetésében megbukott, sőt a színházban óriási botrány volt. Igérte viszonzásul, hogy Juhász-Dézsai [sic!] »Atalantá«-ját,¹⁰⁵¹ mely rövidesen színre kerül, ő fogja lanszírozni az összes fővárosi lapokban és ha az ennek a révén Pestre feljut, az nemcsak dicsőséget, de töménytelen pénzt is jelent. Juhász első meglepetésében igérte, hogy fél óra multán rendelkezésére áll Kosztolányinak. Aztán ő is, én is visszatértünk a társasághoz. Elmélázva ült, néha-néha furcsán rám pislantott, de nem írt. Gondoltam, majd bediktálja. A telefontól igen hamar visszatért, pár szóval

végzett. Marci jelentette, hogy a tanár ur csak annyit mondott, nem teljesítheti a pesti kérést, mert a siker igazán nagy volt és még ellenkező esetben sem lenne egy barátjának az árulója. – Természetes, hogy Kosztolányival való barátkozásom véget ért. Mégcsak nem is köszöntöttük egymást, habár a kávéházi baráti körben naponta találkoztunk. Mikor Nilt¹⁰⁵² először vittem a Newyork-ba, a kíváncsiság oda sodorta asztalunkhoz, hol Karinthyval és Judik Etellel ültünk. Barátságosan mosolyogva nyujtá kezét és kedvesen mondta: »Azért én nem haragszom rád.«¹⁰⁵³

Rozsnyay történetének hitelességét egy híradás, valamint egy nyilatkozat is megkérdőjelezi, melyeket 1909 januárjában közöltek a *Nagyvárad* és a *Szabadság* című lapok. A *Vita Pádua hercegnője körül* című szöveg az alábbiakról tudósít: »A Pádua hercegnő nagy sikere után érdekes és heves irodalmi viták indultak meg Nagyváradon. Többen azt vitatták, – nem tudni, milyen jögon és alapon – hogy Wilde Pádua hercegnője verses »történelmi« dráma és hogy éppen ezért Kosztolányi Dezső ismeretlen, de verses fordítása a hiteles műfordítás. Mi azonban abban a váratlan szerencsében részesültünk, hogy a *The duchess of Padua* by Oscar Wilde eredeti, ritka new-yorki angol kiadását megszerezhettük és így nyugodt lélekkel és kellő alaposággal kijelenthetjük azoknak, akiket érdekel ez a nem érdektelen parázs vita, hogy Wilde darabja az eredetiben is mindvégig *prózában* van írva, abban a ragyogó szépprózában, amelyben a Dorian Grey [sic!], a mesék és Wilde legtöbb drámája.«¹⁰⁵⁴ A cikkíró – és minden valószínűség szerint Rozsnyay is – téved(nek): a dráma ún. »blank verse«-ben íródott, melyről köztudott, hogy Shakespeare által elterjesztett angol versforma, jambikus lüktetéssel, 10 vagy 11 szótag-számú sorokkal, rím nélkül. Az idézett híradást követően napvilágot látott Rozsnyay (aki föltehetően a »ritka new-yorki angol kiadást« a szerkesztőség rendelkezésére bocsátotta) nyilatkozata is, melyből még egyértelműbben kiderül: nemhogy a fordítását nem adta oda Kosztolányinak, de még az eredeti könyvet sem. Rozsnyay szavaiból arra is fény derül, hogy Kosztolányi – az angol verzió híján – németből fordította le Wilde drámáját.¹⁰⁵⁵

A visszaemlékezés »logikai bukfence« ezzel magyarázatot kapott: nem Kosztolányinak, hanem éppen Rozsnyaynak kellett volna bocsánatot kérnie. Kosztolányi tehát nagyvonalúnak mutatkozott, amikor kéznyújtása közben megjegyezte egykori barátjának: »Azért én nem haragszom rád.« Szintén Rozsnyay történetének cáfolatát adja Szirmai Ödön cikke, mely az ugyancsak nagyváradi, *Szabadság* című napilapban látott napvilágot: »A fordító-konferancier *Rozsnyai* Kálmán. Nem irodalmi név, de van-e, ki e nevet nem ismeri? [...] Tudjuk – hiszen Rozsnyai ur konferálta – hogy közte és a halott író óriás közt megértett, érdekes irodalmi viszony volt. [...] Tudtunkkal *Kosztolányi* Dezső, a kiváló esztéta, a nagyszerű fiatal poéta is lefordította »Pádua hercegnő«-jét, még pedig az eredeti verses formában. Azt nem tudjuk, hogy jobban sikerült-e Kosztolányinak, csak annyit hallottunk, hogy a Magyar színház az ő munkáját fogadta el előadásra és hogy a Rozsnyai uré nem remekmű.«¹⁰⁵⁶ Amint az idézett szöveghelyekből világossá válik: Rozsnyayék már korábban is ismerték Kosztolányi fordítását, mint ahogy azt a Magyar Színház bemutatva volna, illetve mint ahogy kötetben kijött volna. Hogyan juthattak a kézírathoz? Két lehetőség adódik a magyarázatra: vagy maga Kosztolányi adott a munkából Rozsnyaynak, vagy a Magyar Színházon keresztül jutott hozzá.¹⁰⁵⁷

A Wilde-darabot egyébiránt a Rozsnyay-féle fordításban is bemutatták: 1909. január 10-én,¹⁰⁵⁸ a nagyváradai Szigligeti Színházban, Erdélyi Miklós színigazgató közreműködésével.¹⁰⁵⁹ Az első előadás előtt Rozsnyay konferanszié szerepkörben is bemutatkozott, ám néhány megjegyzésével nagy visszhangot váltott ki. Lényegében „botrány” volt, mivel – mint arról a híradások szólnak – „a conferencier ez alkalommal szuverén módon leadta vélekedését irodalomról és írókról és előadásában Wilde életének ismert kinos epizódját kimerítően tárgyalta”. Ezt követően, a soron következő estén az esetre reagáló *Szabadság* című lap újságíróját „csipkedte vissza” a színpadról, aki előtte kemény bírálatban részesítette a fordítást.¹⁰⁶⁰ A Holnap Irodalmi Társaság is belekeveredett az ügybe, Szirmay ugyanis azt állította, hogy a szervezet „közbotrányokat okoz működésével”, így nyilatkozatban fejezték ki tiltakozásukat.¹⁰⁶¹ „A modern magyar irodalmat övező viták, a századelő új irodalmi tapasztalatát és formálódó irodalomeszményét ért támadások elsődlegesen a ‘holnaposokon’ csattantak, akiknek későbbi történetét az irodalmi vitákon túl konkrét pofozkodások, párbajok és bírósági ügyek szegélyezték. [...] Mindez, összességében csupán egyetlen közjátéknak, epizódnak számít *A Holnapot* és híveit ekkor lejáratni akaró országos méretű kampányban” – foglalja össze Boka László, aki részletesebben is elemzi a történeteket.¹⁰⁶²

Az időrend alapján – tehát előbb volt a Rozsnyay-féle fordítás bemutatója, aztán a Kosztolányi-féle – arra a következtetésre juthatunk, hogy Kosztolányi semmiképpen sem kívánhatta „elhallgatni” a Rozsnyay-féle fordítás létét, hiszen azt addigra már ismerhette a közönség. A Magyar Színház „viselkedése” pedig arra enged következtetni, hogy inkább Rozsnyay lehetett féltékeny pályatársára, mintsem Kosztolányinak lett volna oka a fordítói „siker” kisajátítására. Rozsnyay Wilde-dal kapcsolatos érzékenységéről szintén kell pár szót szólnunk, ha a történetet teljes egészében kívánjuk látni. Rozsnyay Kálmán fiatal éveiben ugyanis a szobrász Rodin, illetve Oscar Wilde titkára volt, az „irodalmi pletykák” szerint bizalmas barátja, és ez a bizalmasság homoszexuális kapcsolatot is jelentett. Az önmagát több művészeti ágban is kipróbáló – az íráson kívül rajzolni is tanult –, különcségéről híres Rozsnyay színházhoz való vonzódását pedig igazolja, hogy egy ideig színiakadémiai növendék volt, valamint Aradon és a budai Kisfaludy Színháznál is játszott. Mielőtt Dapsy Gizellával összekerült volna, a nála 45 évvel idősebb Prielle Kornélia férje volt. A Sydney Carton írói álnéven is ismert Rozsnyay Kosztolányin kívül barátkozott többek között a már említett Juhász Gyulával is, valamint Ady Endrével, Diósy Ödönnel és feleségével, Lédával.

*A páduai hercegnő*vel kapcsolatos életrajzi epizódot lezárandó, említenünk kell még két további szöveget is. Kosztolányi ugyanis a saját maga fordította variáns bemutatója apropóján cikket is közölt Wilde művéről. 1909. szeptember 26-án a *Bácsmegyei Napló*ban jelent meg az írás, majd egy héttel később az *Élet* című folyóirat ugyancsak lehozta, ahol Kosztolányi belső munkatárs volt ekkortájt. Nem az előadásról beszél, hanem *A páduai hercegnő* nyelvéről, stílusáról. Egy anekdota szerint Wilde fogadásból írta ezt a művét, hogy bizonyítsa: eléri Shakespeare nagyságát. Kosztolányi meglátása szerint a darab „boszorkányosan finom utánérzése a shakespeare-i stílusnak”, illetve a lovagregények világát idézi. „Nem igazi dráma, de gyönyörű. Vér és élet nincs benne; inkább ügyesség, mindenen győző

erő, a szavak közt való bujkálás ördögös játéka, s mindenekelőtt vakító és csillogó művészi intelligencia” – olvasható a Wilde-szöveget fordító és egyúttal értelmező Kosztolányi konklúziója.¹⁰⁶³

1911-ben újabb drámafordítást prezentál Kosztolányi: ezúttal Molière *A szeleburdi* (L'Étourdi) című vígjátékát. A darabot 1893-ben már bemutatták a szegedi Városi Színházban, Paulay Ede fordításában (*A szeleburdi vagy: Mindent rosszkor* címmel), tehát magyar változata korábban is létezett. Ismételten a *Magyar Könyvtár* sorozatban jelent meg a munka, Lampel Róbert, illetve az ő vállalkozását ad-digra megvásárló *Wodianer Fülöp és Fiai Rt.* kiadásában, valamint Radó Antal sorozatszerkesztésében.¹⁰⁶⁴ A drámát a Nemzeti Színház fölkérésére fordította le Kosztolányi, és 700 koronát kapott érte, ami kiemelkedő honoráriumnak számított. Amint azt egy korábban már hivatkozott, Horvát Henriknek írt leveléből megtudjuk, az átlag fizetés egy-egy színdarab lefordításáért 400-500 korona között mozgott; az előadások bevételéből azonban már nem kaptak százalékot.¹⁰⁶⁵ Kosztolányi megemelt gázsijában minden bizonnyal szerepe lehetett a korábbi, Magyar Színház-sikernek is. Ezenkívül szakmailag szintén kihívásnak érezhette a francia szerző művének lefordítását: színikritikáiban Shakespeare mellett nagyon gyakran Molière az, akit mintegy „örök mérceként” emleget. Molière vígjátékát 1910. december 17-én mutatták be a Nemzetiben, Hevesi Sándor rendezésében.¹⁰⁶⁶ Föltehetően maga a rendező kérte föl Kosztolányit a fordítói munkára, hiszen nem egy főrumon volt már alkalmuk találkozni. A Baross Kávéház Balszélfogó asztalánál is együtt ültek, de – mint korábban szó esett róla – Kosztolányi Hevesi egy másik, a Nemzeti Színház irányával nem egészen egyező irányú kísérletét is nagyra értékeltte, nevezetesen a Thália Társaság előadásait, melyekről több méltatást írt.

A kritika főként a darab nyelvezetét dicsérte, és kiemelték, hogy Kosztolányi „modern szellemben” fordította újra a francia szöveget.¹⁰⁶⁷ Az *Élet* kritikusat idézve: „Molière 300 év múlva is fiatal maradt, de akik 30–50 esztendeje lefordították, már nagyon öregek nekünk. Ezért kaptuk eddig Molièret is megöregedve. Kosztolányi Dezső visszafiataltotta hozzánk. Mintha a mesebeli erdők aranyos tünderei és pajkos manói ébredtek volna föl egy-két órára s ők kacagnák végig ezeket a verseket. Ilyen csillogó, aranyos, pajzán, csilingelő nyelvet a Csongor és Tünde és az Ábrányi Rostand-fordításai óta nem hallottunk. De valamiben mégis különbözik tőlük: sehol semmi erőltettség. Ezek a versek úgy gördülnek, mintha sineken gurulnának. Tökéletes magyar nyelv és vers – francia rimekkel. Ha Molière magyarul írta volna ezt a darabot – így írta volna. És ennél többet egy fordítás mesteriségéről nem mondhatunk.”¹⁰⁶⁸ A *Színházi Hét* ugyancsak a fiatalos lendületre helyezi a hangsúlyt: Kosztolányi verseit „nagyszerűen naiv és bájos” darabokként emlegeti, Hevesi rendezését pedig „pergő, forgó, hahotáztató” stílusa okán dicséri.¹⁰⁶⁹

Rá egy évre, 1912-ben jelenik meg *Boubouroche és négy kis bolondság* címen egy kötet Georges Courteline-től, Kosztolányi fordításában.¹⁰⁷⁰ Az Athenaeumnál kiadott könyv – mely a *Modern Könyvtár* sorozatnak 121-es sorszámmal ellátott darabja volt – egy novellát, valamint a következő négy kis színpadi játékot tartalmazta: *Azok a buta nők!...*; *A jósnő*; *A kis beteg* és *Fülöp az omnibuszon*. Érdemes visszautalnunk rá, hogy a *Boubouroche*-t – a novellával azonos című darabot – már a Thália Társaság is műsorára tűzte, és Kosztolányi kritikát is írt az előadásról.

Szövegéből kiderül, hogy már akkor jól ismerte a novellát is, és nagyra értékelte: „*Boubouroche*, úgy, ahogy Courteline ebben a darabban és egy novellában meg-rajzolta, egészen fogalommá vált már. Boubouroche, a jóságos fiú, szerelmes. A hájfejű, vajszívű, francia Othello, a kávéházak csendes kártyása azonban egy pillanattig sem kételkedik kedvesében, míg ki nem nyitják a szemét. Erre azonban egyszerre torkon ragadja a féltés zöld szemű szörnye, lihegve, fújva Adél lakásába ront. És ekkor történik meg az ő szomorú és kacagtató tragikomédiája. Az öklével is meggyőződik szerelmesének hűtlenségéről, megtalálja a kis kokott szeretőjét a szekrényben, s mégsem tud elválni tőle. Sírva fakad, zokog, még inkább érzi, hogy szereti. S ott marad nála.”¹⁰⁷¹ Fenyő Miksa egy levelében utalást olvashatunk arra vonatkozóan, miszerint ő kérte volna föl Kosztolányit a munkára: „A Nyugat könyvtár ügyét a Magyar-akció elintézéséig halogatom. A Judith jönni fog. A Courteline is, de nem a darab – mert darabokkal el vagyunk látva –, hanem a novella. Nyilván Kosztolányival fordítatom, mert Karinthy-nál éppen elég van.”¹⁰⁷² Miután a *Nyugat* gondozásában – sem a *Nyugat Könyvtár* sorozatban, sem magában a folyóiratban – nem jelent meg Kosztolányinak semmilyen Courteline-fordítása, és az említett *Boubouroche*-kötet második kiadása is az *Athenaeum*-nál látott napvilágot, így Fenyő szavai föltehetően vagy erre a munkára, vagy egy el nem készült anyagra vonatkoznak. E ponton utalnunk kell arra, hogy a Gömöri-féle *Modern Könyvtár* végeredményben konkurenciája volt a *Nyugat Könyvtárnak*, mely – a százas nagyságrendű kiadványszámmal bíró sorozattal ellentétben – mindössze 37 kötettel tudott jelentkezni a könyvpiacra.¹⁰⁷³ Könnyen előfordulhat, hogy az eredetileg Fenyőéknek szánt munkát végül az *Athenaeum* adta ki.

Calderón *Úrnő és komorna* (*La señora y la criada*) című darabját 1912. május 19-én mutatta be a Nemzeti Színház, Kosztolányi Dezső fordításában.¹⁰⁷⁴ Ez volt az első spanyol műfordítása, így joggal merül föl a kérdés: mennyire bírhatta 1912-ben ezt a nyelvet? Tudjuk, hogy németről, angolról és franciáról – különböző műfajokban – már javában fordít, de a spanyol nyelvet ekkor még föltételezhetően nem ismerte olyan kiválóan. A spanyol műfordításokat tartalmazó kritikai kiadás számos cikket fősorol, melyekben Kosztolányi éppen e nyelv ismeretéről (és tanulásáról) beszél.¹⁰⁷⁵ Egyik, *Nyugaton* megjelent cikkében azonban arról tudósít, hogy éppen az *Úrnő és komorna* magyarra ültetésének időszakában tanult meg – mintegy „sebtében” – spanyolul: „Fiatalon megbíztak Calderón »La señora y la criada« című verses játékának fordításával, el is vállaltam, de akkor még egy kukkot sem tudtam spanyolul, szégyelltem volna másodkézből tolmácsolni, és sebbel-lobbal pótoltam hiányomat. Így tanultam meg spanyolul.”¹⁰⁷⁶ Ezzel ellentétben Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében azt állítja, hogy Kosztolányi már 1906-ban tanult spanyolul.¹⁰⁷⁷ Végh Dánielnek, a kritikai kiadás készítőjének végkövetkeztetésével egyetértve megállapíthatjuk: noha 1906-ban még nem feltétlen tanulhatott Kosztolányi spanyolul, 1912-re már minden bizonnyal tudott annyit, hogy nem teljesen kezdőként vállalta el a dráma fordítását.¹⁰⁷⁸ Magáról a fordítói munkáról egy tanulmányában vall Kosztolányi, mely éppen a bemutató idején jelent meg *A Hét* hasábjain. Érdeemes visszautalnunk rá, hogy Wilde darabjának fordításakor ugyanígy járt el: a műfordítás elkészítésekor külön tanulmányt/kritikát is írt, melyet az előadással egyező időpontban közölt folyóiratban. Mindez igazolja, hogy a for-

dítói munka alkalmával külön foglalkozott az egyes művek értelmezési lehetőségeivel is, irodalomtörténeti háttérükkel, valamint a szerzők életrajzával. „Mielőtt írok róla, felütöm műveinek lajstromát, amelyeket hű barátja, Don Juan Vera Passi [sic!] gyűjtött össze,¹⁰⁷⁹ és betekintek egy spanyol irodalomtörténetbe, ahol pontosan fel van jegyezve, kik és mit írtak róla évszázadokon át, s elhűlök az adatok, a viták, a magyarázatok végtelenjén, és érzem, hogy ez a lángoló álomlátó a lombos, kék és boldog Spanyolországnak az, ami az angoloknak Shakespeare, ami a franciáknak Molière. Calderónban a spanyol vérmérséklet öltött testet” – olvasható *A Hét* cikkében.¹⁰⁸⁰ Kosztolányi ekkorra már magyarra ültette Molière *A szeleburdi* című színművét, így az összehasonlítás tapasztalatáról is beszámolhatott. Sorait – melyekkel írói műhelyébe is bepillantást enged – érdemes hosszabban idéznünk: „Én, aki hónapokig éltem a spanyol trocheusok, az ágbogas hasonlatok között, kerestem az egyidejű magyar, précieux nyelvet. Nem találtam. Akkoriban nálunk a prédikátorok, a hitvitázók kemény és érdes nyelven írtak, és a finomkodók csak később, a XVIII. század elején jöttek. Szegénységünk folytán tehát le kellett mondanom arról, hogy Calderónt a XVII. század szűk skálájú magyar nyelvén szólaltassam meg, mert félttem, hogy ezen elsikkad a vígjáték pajkossága, és a korhűség majd nem pótolja a színházi hallgatót azért a furcsa rafinériáért, amivel az eredeti darab bőségesen szolgál. A szereplők stilizált-régies nyelvet beszélnek. Teleaggattam a sorokat együgyű, naiv, akaratos rímekkel. Nem előkelő rímek ezek – tudom –, de akarattal nem előkelőek. Cirkuszi mulatságot rögtönöztem. A szavak bohóccsörgők, karneváli csengettyűk, konfettik. Molière nem túrné el. Az ő nyelve szikár és pontos, csupa csont és izom. Calderón nyelve húsos, költői és olvatag. Azt akartam, hogy a játék maradjon játék, amint az eredetiben is önkényesen és bohócosan kergetik egymást a szavak. Munka közben azonban sokszor elkomolyodtam. Éreztem, hogy a magyar nyelv, éppen azért, mert még nincs elnyűve és agyonművelve, a világ legelső hangszere. Végtelen lehetőségek szunnyadnak benne.”¹⁰⁸¹ Az idézett szöveg egyúttal a Calderón-darab kötetbeli változatának előszava is lett, valamint a *Magyar Színpadban* is napvilágot látott.¹⁰⁸² A fordítást még 1912-ben kiadta az *Athenaeum*, a Gömöri-féle *Modern Könyvtár* sorozat tagjaként.¹⁰⁸³ A *Világ* – ahol Kosztolányi ekkoriban dolgozott – egyik tudósítása alapján azt is tudjuk, hogy a megjelenés dátuma egybeesett a Nemzeti-beli bemutató időpontjával: „A Modern Könyvtár egy vastag füzetben adta ki Calderon verses vígjátékát, amelyet a vígjáték-ciklus keretében ezen a héten mutatott be a Nemzeti Színház. A darabot Kosztolányi Dezső fordította.”¹⁰⁸⁴ A kritikai kiadás készítője fölfigyelt arra is, hogy a fennmaradt rendezői és sűgőpéldányok, valamint a kötetben olvasható változat között jelentős eltérések mutatkoznak. A rendezői példányon Csathó Kálmán ceruzás megjegyzései is láthatók, melyek nem egy esetben Kosztolányi fordítását is érintették: húzott ki részeket, illetve néhol szavakat és sorokat cserélt ki.¹⁰⁸⁵ Ugyanebben az időpontban két lap is közölt részletet a műből: a *Színházi Hét* és a *Világ*. Előbbi az első két felvonás egy-egy jelenetét, utóbbi pedig csak az első felvonásból pár jelenetet.¹⁰⁸⁶

A fordításra a megbízást a Nemzeti Színház adta – melynek igazgatója ezekben az években Tóth Imre volt –, ám kérdéses, hogy ott kívül került kapcsolatba ez ügyben Kosztolányi. Mint fentebb utaltunk rá, a rendező Csathó Kálmán volt, aki-

nél pár évvel korábban a *Lótoszevők* című saját mesejátékával már próbálkozott, ám végül nem adták elő. A Nemzeti vígjátéksorozatának ötletgazdája azonban Hevesi volt,¹⁰⁸⁷ akivel ekkortájt több ízben is dolgoztak együtt. Tudjuk még, hogy közös törzsasztaluk volt a Barossban a Balszélfogó, valamint Kosztolányi nem egyszer kritikában méltatta Hevesi rendezéseit, és egyetértett színházi elképzeléseivel is. A főbb szerepeket Bartos Gyula, Cs. Aczél Ilona, Mihályfi Károly, Ódry Árpád és V. Molnár Rózsi játszották, és Pekár Gyula volt a konferanszié. A kritika kifejezetten dicsérte a darabot, külön kiemelve Kosztolányi fordítói teljesítményét. A *Hét* cikkírója például a következő lelkendező sorokat írta: „Az ötödfelés trocheus a legkínosabb versformák egyike s Kosztolányi művészete mégis egy páratlanul szép magyar versjátékot kovácsolt az alantás komédiából. A rímei felgyújtották a közönséget, s a sorok végén fáradhatatlanul zengtek, teljes erővel és jóhangzással, elnyelve minden más érdekességét az estének: a drámát, a cselekvényt, a szereplőket... ez az est a rímek és asszonáncok tűzijátéka s a magyar verselművészet egy új étappe-ja volt.”¹⁰⁸⁸ Az *Élet – A Héten* kívül a másik folyóirat, melynek Kosztolányi ekkoriban munkatársa volt – szintén közölt kritikát, ám a Hevesi Sándor által fordított *Pathelin mesterrel* együtt tárgyalta a Calderón-bemutatót. A június 9-én napvilágot látott cikkben főlemlegetik a Molière-átültetést is, mint a pajkos, könnyed, verses színpadi nyelv iskolapéldáját, s melynek hagyományát folytatja mind az *Úrnő és komorna*, mind a *Pathelin mester* magyar változata.¹⁰⁸⁹

A honorárium ezúttal bőséges volt, ám Kosztolányinak sikerült az összeget egy az egyben elkártyáznia, legalábbis Kosztolányi Dezsőné tudósítása szerint: „Többnyire minden pénzét elvesztette a kártyán. Egyszer ezer békebeli aranykoronát vesztett el így, néhány perc alatt. A Nemzeti Színháztól kapta a pénzt. *Calderon Úrnő és komorna* című vígjátékának spanyolból készült verses fordításáért.”¹⁰⁹⁰ A kritikai kiadás készítőjének föltevése szerint 1912. április 7-e táján Kosztolányi épp erről a kártyaveszteségről ír Juhász Gyulának.¹⁰⁹¹ Ez alapján pedig állíthatjuk: 1912. március végére nemhogy rég készen lehetett a fordítás – a májusi bemutató előtt még a szöveget is be kellett tanulniuk a színészeknek –, de a honorárium is megérkezhetett.

Tudomásunk szerint Kosztolányi ebben az időszakban – 1911–1912 körül – fordíthatta le Racine *Athalia* című tragédiáját is. Korábban (1876-ban) Csiky Gergely már átültette magyar nyelvre a darabot. Azzal kapcsolatban azonban nem találtunk adatokat, vajon milyen apropóból fordította le Kosztolányi a művet: színházi fölkerésre és/vagy ki akarta adatni. Mindössze Kosztolányi Dezsőné szavaira tudunk hagyatkozni, melyeket Komlós Aladár idéz, a darab 1947-es kiadásának előszavában: „A magyar nyelvű Athalia keletkezésének körülményeiről, sajnos, nem sokat tudok mondani, főképpen nem pontosat. Kezdetben nem figyeltem eléggé az évszámokra, a művek keletkezésének irodalomtörténeti jelentőségére. Elkészült egy-egy fordítással, félretette, majd ismét elővette, s ha kérték, vagy épp nagyon kellett a pénz, kiadásra került. [...] Úgy vélem, az Athalia fordításán még korábban, talán 1911–12-ben dolgozott, de mivel ebben az időben is, sokáig szerkesztőink és kiadóink nem érdeklődtek túlságosan a francia klasszikusok iránt, ez a fordítás kézírásban, fekete s még nem zöld tintával írva, fiókba került, s csak jóval később, a 30-as évek elején vette elő, javítgatott benne, több példányban legépelte s ismét

félretette. Nyilván ő is gondolt a kiadására, máskülönben nem javította, nem gépeltette volna le.¹⁰⁹² A tragédiát végül nemcsak hogy nem adták ki, de nem mutatták be színházban sem Kosztolányi élete folyamán.

1913-ban, a Vígszínház fölkérésére fordította le Kosztolányi Arnold Bennett és Edward Knoblauch *Mérföldkövek* (*Milestones*) című színdarabját, melynek bemutatója december 13-án volt. Nem tudunk róla, hogy ez idő tájt kiadták volna kötetben is a művet, arról azonban igen, hogy a darab felújításakor – amikor új betanulással, 1917. szeptember elsején ismét játszották – a *Fővárosi színházak műsora* sorozatában már – füzetes formában – megjelent.¹⁰⁹³ A sorozatról tudni lehet, hogy „a színházi sikerekre koncentrált, általában a könnyedebb, illetve a biztos színházi sikert aratott darabokat adta ki. [...] A színműsorozatok szerkesztői általában szoros kapcsolatban álltak valamely színházzal is, sőt sok esetben a kor meghatározó színházi egyéniségei voltak”.¹⁰⁹⁴ A sorozat indulásakor még Szomaházy István, ám a Kosztolányi-fordítás megjelenése idején már Hevesi volt a szerkesztője. Később még egyszer repertoárjára tűzte a művet a Vígszínház: 1922. április 25-én, amikor – az előző bemutatókhoz hasonlóan – szintén Góth Sándor volt a rendező.¹⁰⁹⁵ Az 1913-as bemutató alkalmával a főbb szerepeket Rónaszéky Gusztávné, Góth Sándor, Góthné Kertész Ella, P. Gazsi Mariska, Szerémy Zoltán és Mészáros Giza játszották. A szombati – 13-i – előadást követően mindjárt másnap, 14-én is adták a darabot, rendes helyárrakkal.¹⁰⁹⁶

Bennett és Knoblauch műve jelentős sikert aratott a budapesti közönség körében, mint ahogy arról a színházi lapok is tudósítottak.¹⁰⁹⁷ A szerzőpáros népszerű volt a korabeli Londonban is, aminek oka talán a köznapibb, és emiatt – mivel szinte mindenkit érintő kérdéssről van szó a darabban – nagyobb érdeklődésre számot tartó témaválasztás: „Rendkívül eredeti alapgondolata a műnek, hogy a gyermekek, ha szülőkké lesznek, beleesnek a szülők hibáiba, elfelejtik a szerelmi bánatukat és praktikusnak akarnak gondolkozni a gyermekeik számára.”¹⁰⁹⁸ A *Színházi Élet* publicistája azonban arról sem feledkezik meg, hogy a bemutató sikere a választott darab érthető és a közönségre hatni tudó nyelvezetén, tehát nem utolsó sorban a fordító, azaz Kosztolányi munkáján múlott: „A siker tényezőiről szólva, nem szabad megfeledkeznünk *Kosztolányi Dezsőről*, aki a stilművész hozzáértésével és a poéta megértésével fordította le Knoblauch remekét.”¹⁰⁹⁹ Nem tudjuk, hogy mennyire szorgalmazhatta maga Kosztolányi, de – ahogy akkor szokás volt – nem sokkal a Vígszínház-beli bemutatót követően vidéken, konkrétan Szabadkán is műsorra tűzik a *Mérföldköveket*. Mindössze két hónappal a fővárosi előadás után, 1914. február 17-én mutatják be a Városi Színházban, Nádaszy József rendezésében, Albert Erzsébet és Fenyő Aladár főszereplésével. A *Bácsmegyei Napló* cikkírója nem mulasztja el megemlíteni, hogy a fordítás a Szabadkáról elszármazott Kosztolányi érdeme: „A tegnap esti bemutatonak volt egy nagyon értékes, nivót emelő szabadkai vonatkozása. Knoblauch hangulatos életképét Kosztolányi Dezső fordította magyarra, igazán magyarra. A Mérföldkövek magyarországi sikerének s így a darab tegnap este komoly, emlékezetes szabadkai sikerének is jelesül részese ő. Minden reklámiz nélkül konstatálható, hogy a mélylétező érték, amit Kosztolányi Dezső fordítása szerzett, Knoblauch ügye feldolgozásában kitűnően ható régi ötletnek, mindenképp komoly megértőre talált a darab szabadkai rendezőjében.”¹¹⁰⁰

Edmond Rostand verses egyfelvonásos színműve, *A két Pierrot vagy: a fehér vacsora* kötetben – Kosztolányi fordításában – ugyancsak a *Mérföldkövek* bemutatójának évében, azaz 1913-ban látott napvilágot.¹¹⁰¹ Ekkori előadásáról nem tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy évek múlva, 1919. november 6-án a Madách Színház tűzte műsorára, Kabók Győző rendezésében.¹¹⁰² A darabot azonban már a kötetbeli megjelenés előtt lefordította Kosztolányi. 1911 májusában látott napvilágot első ízben az *Auróra* című irodalmi és művészeti lapban,¹¹⁰³ melynek Cserna Andor volt a felelős szerkesztője és tulajdonosa, valamint az a Jókai Nyomda nyomta, amellyel Kosztolányi kötetei révén került kapcsolatba. E helyütt szükséges említenünk egy másik Rostand-fordítást is, mely teljes egészében nem készült el, azonban több időszak kiadványban is olvashatóak voltak részletei, valamint a *Modern költők* első és második kiadásában is szerepel *Óda a naphoz* című szakasza.¹¹⁰⁴ A *Chantecler*t Kosztolányi *Kikerikinek* magyarította, és részleteit közölte mind a *Bácskai Hírlap*, mind *A Hét*, mind a *Színjáték* hasábjain.¹¹⁰⁵ Mivel e megjelenések 1910 márciusára datálhatók, így föltételezhetően korábban elkészült a munka, még azt megelőzően, hogy *A két Pierrot*-val foglalkozott volna. Nem derül ki egyértelműen, hogy Kosztolányi tervezte-e külön kötetben is kiadni a befejezni kívánt munkát. A *Színjáték*-beli változathoz fűzött jegyzetében mindössze fordítási kísérletről és a mű ismertetéséről beszél: „Ez a fordítási kísérlet nem akar eléje vágni a teljes magyar átköltéseknek. Egyszerűen a Színjáték olvasóinak készült, közvetlen a darab megjelenése után, hogy mielőtt részletesen ismertetjük, fogalmat alkossunk stílusáról, levegőjéről. »Chanteclair«-t [sic!] Kikerikinek fordítom.”¹¹⁰⁶ Könnyen előfordulhat, hogy a *Kikeriki*-fordítás előtanulmány volt *A két Pierrot*-hoz.

Nemcsak a drámafordítások szempontjából volt termékeny év az 1913-as Kosztolányi számára, hanem egy operabemutatóra is sor került, melynek szöveggönyvét ő ültette át magyar nyelvre. Gluck *Május királynője* című egyfelvonásosának librettóját a Max Kolbeck által átdolgozott Favart-szöveg után fordította. A munka meg is jelent füzetes formában, a Magyar Királyi Operaház égisze alatt,¹¹⁰⁷ ahol a bemutatót is tartották, 1913. március 19-én, egy szerdai napon. A főbb szerepekben Marschalkó Rózsit, B. Kosáry Emmát, Hajdú Ilonát és Kertész Ödönt láthatta a közönség. Vezényelt Kerner István, az előadást rendezte Hevesi Sándor.¹¹⁰⁸ Föltehetően utóbbi kérhette föl Kosztolányit a fordítói munkára, lévén, hogy már korábban is sikeresen működtek együtt, a Molière- és a Calderón-darabok bemutatóikor. A Gluck-egyfelvonásost Beethoven *Prometheus teremtményei* című balettjével együtt tűzték műsorra, ugyancsak Hevesi rendezésében. A díszlet- és jelmeztervező – akárcsak az Operaház ugyanezen ciklusában műsorra tűzött további két bemutatónál – gróf Bánffy Miklós volt.¹¹⁰⁹ A Kosztolányi által fordított operát új betanulással játszották még az 1926/27-es évadban (Ferenczi Frigyes rendezésében), valamint 1936 decemberében (Rékai András rendezésében).¹¹¹⁰

Ezekben az években a drámafordításokon kívül, prózafordításokkal is jelentkezett Kosztolányi. Elsőként egy kortárs dán szerző, Peter Nansen *Boldog házasság* című, ma már kevésbé ismert regényét említhetjük. A mű 1912-ben, a Gömöri-féle *Modern Könyvtár* sorozatban jelent meg, az *Athenaeum* kiadásában.¹¹¹¹ A *Nyugat* recenziót is közölt róla, ám a szerző, Csécsy Imre nem tért ki a fordítás kérdéseiről.

re.¹¹¹² A munka elvégzését Kosztolányi részéről föltehetően az anyagiak motiválhatták, tekintettel arra, hogy könnyedebb stílusú, populáris könyvről van szó.

Ugyanebben az évben, ugyancsak a Gömöri szerkesztette sorozatban adták ki Thomas Mann *Tristanját*, szintén Kosztolányi fordításában.¹¹¹³ Kosztolányi és Thomas Mann kapcsolatában ez az első mérföldkő, hiszen később egyfelől személyes (baráti) viszonyba is kerülnek, másfelől figyelemmel kísérik egymás további munkásságát is. Személyesen egyébként nem sokkal később, 1913-ban ismerkednek meg. Első közös élményük, hogy Mann, az akkor már nős Kosztolányi és felesége, hármásban ellátogatnak Rippl-Rónai József műtermébe.¹¹¹⁴ Thomas Mann ezt követően 1922-ben látogatott újra Budapestre, valamint *A véres költő* című regény megjelenése apropóján kezdtek levelezésbe Kosztolányival. A barátság további alakulásának bemutatása helyett ezúttal csak utalunk arra: Kosztolányi a *Tristammal* elsőként fordít Manntól munkát magyarra. Az 1902-ben megjelent kisregényt tíz évvel később sikerült tehát Magyarországon is megismertetni. A Wagner-operára is rájátszó szerelmi téma választásának magánéleti oka is lehetett: ekkorra már lezárta első szerelmével, Lányi Heddával tartó kapcsolatát – noha egy 1911 végi levele még meglévő érzelmekről tanúskodik¹¹¹⁵ –, valamint viszonyba bonyolódott későbbi feleségével, Harmos Ilona színésznővel is.

Az 1913-as esztendő prózai termése még – az akkor fordított drámák mellett – Tristan Bernard, a humoráról híres francia író *A csendes férj* című regényének átültetése, mely a *Tevan Könyvtár* 16–18. darabjaiként látott napvilágot.¹¹¹⁶ Előtte, *A Hét* című folyóirat hasábjain már megjelent, 1911. október 22. és december 31. között, folytatásokban, a fordító megnevezése nélkül.¹¹¹⁷ Az első részlet közlését megelőzően szerkesztőségi bevezetőt is olvashatunk, melynek szerzője föltehetően Kosztolányi. Bernard művének párdarabját is említi (*Memoires d'un jeune homme rangé*), valamint portrét rajzol az íróról, a tragikomédiák költőjének nevezve őt.¹¹¹⁸

Kosztolányi a folyóiratbeli közlés mellett könyv formában is célszerűnek látta megjelentetni a szöveget. 1912 októberében vetette föl ötletét kiadójának, Tevan Andornak, egy másik elképzelésével együtt: „Nekem két kötetre való dolgom van *készen*, amely – azt hiszem – a vállalata keretébe pontosan beillenek. 1. Összegyűjtöttem azokat a csevegő cikkeimet, amelyek *A Hét*-ben jelentek meg. Belletrisztikus írások ezek – aktualitás nélkül. [...] Címe ez: *Idillek*. [...] prózám benne éri el a legmagasabb szintet. 2. *A Hét*-ben tavaly megjelent Tristan Bernard humoros regénye, *A csendes férj*. Nem tudom, olvasta-e? Mi a redakcióban sok levelet kaptunk, mindenki el volt tőle ragadtatva. Mondanom se kell, hogy ez a modern francia realizmus remekműve. Szóval e két kötetet felajánlom a Tevan Könyvtárnak. Szeretném, ha megvenné őket: másképpen az *M. K.*-nak adom el.”¹¹¹⁹ Tevan az első ötletet vagy elvetette, vagy más címen adta ki,¹¹²⁰ a Bernard-fordítás azonban három kiadást is megért.¹¹²¹ Az *M. K.*, melyre (mint nyilvánvaló konkurenciára) Kosztolányi utal, a Lampel kiadásában napvilágot látó *Magyar Könyvtár* lehet,¹¹²² ahol – mint láthattuk – például *A páduai hercegnő* meg is jelent, a Tevan-féle kiadás mellett. Az első kiadás 1913 májusa előtt már ki is jöhetett a nyomdából, mivel Kosztolányi ekkor már a tiszteletpéldányokat kéri Tevantól, valamint kifogásolja a sajtóhibák magas számát.¹¹²³

A levelekből kiderül, hogy Kosztolányi nagyra értékelte Tristan Bernard munkásságát. Több ízben is írt műveiről méltatásokat, a későbbi évtizedek során is. 1906-ban, a *Budapesti Napló* munkatársaként már színikritikát közölt egyik darabjáról,¹¹²⁴ majd 1911 decemberében – mikorra már *A csendes férjet* lefordította – *A Hétköznap*ban írt az egyik bemutatóról,¹¹²⁵ illetve később is, például 1922-ben, amikor *A tyűkktrecre*ről vagy 1924-ben, amikor pedig a *Csókoljon meg*ről tudósított, már a *Pesti Hírlap* hasábjain.¹¹²⁶ Azt, hogy a párizsi szerző humorát szintén nagyra értékelte („az élet humoristájának” nevezte Bernard-t),¹¹²⁷ nemcsak a fordításra kiválasztott regényből derül ki, hanem abból is, hogy szívesen írt anekdotázó hajlamáról kis színesekben is, többek közt a *Bácsmegyei Napló* hasábjain.¹¹²⁸ Az 1913-as regényfordításról egyébként elsőként Barta Lajos közölt kritikát, méghozzá a *Nyugaton*ban. Méltatásában kiemelte Kosztolányi fordítói teljesítményét: „Tristan Bernard regényét Kosztolányi Dezső fordította magyarra, az ő finom megérzőképességének és stílusművészetének az érdeme az, hogy ennek a párizsi polgártömegnek – melyről itt szó van – élete a fordításban is olyan végnélküliséggel látszik előrefolydogálni, hogy szinte élesen riasztják föl még az új és új fejezetek is, ez volt az, amiben az író akarta és kitűnően tudta ennek az életnek egyhangú zenéjét megörökíteni.”¹¹²⁹ Rá egy évre Lengyel Menyhért szintúgy írt a kötetéről, ám ő mindössze egyetlen – igaz, elismerő – mondattal emlékezett meg a fordításról: „A Kosztolányi Dezső fordítása egészen kitűnő.”¹¹³⁰

Ugyanebben az időszakban még egy hasonló jellegű munkát végez Kosztolányi. 1913-ban jelenik meg kötetben, a *Modern Könyvtár* sorozatban Jules Renard *A smokk (L'Écornifleur)* című regényének magyar változata.¹¹³¹ A mű ugyancsak *A Hétköznap*ban látott először napvilágot, folytatásokban, 1912 augusztusa és novembere között.¹¹³² A lap ezúttal sem jelezte a fordító kilétét. Kosztolányi most is írt bevezető tanulmányt – L – i. álnéven –, melyben Renard munkásságát méltatta.¹¹³³ A szöveg később a kötetben is helyet kapott. Azt, hogy Renard-nak milyen jelentőséget tulajdonított Kosztolányi, egy későbbre datálható, Illyés Gyulával folytatott párbeszédéből is kiderül. Illyés a következő anekdotát meséli el az *Erős várunk a nyelv* című poszthumusz Kosztolányi-kötet előszavában: „Nyelvi kérdésben egy alkalommal beszéltem vele.

– Te kitől tanultál magyarul? – kérdezte, hirtelen fordulattal félbeszakítva saját fejtegetését.

– Én, azt hiszem, Jules Renard-tól – feleltem mosolyogva. Rögtön megértette: a világosságról beszéltünk, a szabatos egyszerűségről, minden valamire való művész és nép legfőbb becsvágyáról. A magyar nyelvet ő elsősorban ezért szerette, ezért »tisztította«. Ebben különbözött a nyelvészeketől.”¹¹³⁴

Tudunk még egy Balzac-fordítás tervéről is, mely végül nem valósult meg. Fönnmaradt ugyanis egy Kosztolányi által aláírt hivatalos nyilatkozat, melyben *Az elegáns élet fiziológiája* című szépprózai munka magyarra ültetésének feltételeit rögzíti. A szerződés Kosztolányi és a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság között jött volna létre, ám ez ismeretlen oknál fogva meghíúsult. „Ezennel elvállalom a t. Társaság abbéli megbízását, hogy részére lefordítom Balzac: *Arbiter Elegantiarum* című művét”¹¹³⁵ – olvasható a Kosztolányi által szignált fogalmazványban. A dokumentum alapján – mely szövegezésében egy előzetes (netán szó-

beli) megállapodáshoz igazodhatott – a fordító ívenként 30 koronát kap, és 1912. február végére fejezi be a munkát. Az elkészült mű kizárólagos jogtulajdonosa a megrendelő, azaz Révaiék vállalkozása. A kötet végül nem Kosztolányi, hanem Balla Ignác fordításában jelent meg, 1913-ban.¹¹³⁶ Érdemes megemlítenünk, hogy a kötet szerkesztője az a Pogány József, aki pár évvel később, a Tanácsköztársaság idején népbiztos lett.

A korszak műfordításait áttekintő alfejezetet lezárandó, végezetül a lírai művekről szólunk. Egyetlen munkát kell e ponton említenünk, a Maupassant összes verseit tartalmazó kötetet.¹¹³⁷ A címmel ellentétben azonban nemcsak költemények, hanem verses elbeszélések és verses jelenetek is szerepelnek az összeállításban. Az összesen húsz lefordított mű közül tizenkettő valóban vers, hat meglátásom szerint a verses elbeszélés műfaji kategóriába sorolható (*A paraszt Vénusz, A szerelem halottjai, A fal, Az utolsó kaland, Különös hódítás, A szerelem vége*), kettő pedig dialógus formában írt, verses jelenet (*Két úr az utcán, Régi rege*). Itt kell megjegyeznünk, hogy hosszabb verses jelenetet (drámát) később is fordít Kosztolányi Maupassant-tól, ám ezt nem közli külön kötetben – és nem is mutatják be színpadon –, hanem csak a *Színházi Élet* hasábjain jelenteti meg.¹¹³⁸ Az említett húsz alkotás közül azonban nem egyet beválogat az 1914-ben megjelenő *Modern költők* című antológiájába, valamint annak kibővített, későbbi kiadásába is.¹¹³⁹

A Maupassant-könyv címlapján annak a Jánszky Bélának a grafikája látható, aki később a Lechner Ödön nevével fémjelzett irányzat követője lett.¹¹⁴⁰ Kosztolányi levelezéséből kiderül, hogy már nagyon korán, 1904 előtt foglalkozott Maupassant verseinek magyarrá ültetésével. Egy ekkoriban írt, ismeretlennek szóló levelében ugyanis a következőket olvashatjuk: „Kérelméhez képest [!] Leconte de Lisle verseiből küldök párat; Bruno Willétől kettőt, s Guy de Maupassant-tól egyet.”¹¹⁴¹ E ponton szükséges szólnunk róla, hogy jóval később, az 1920-as években az *Athenaeum Könyvkiadó Guy de Maupassant Összes Művei* címmel sorozatot indít, melynek egyik kötete szintén Kosztolányi munkája lesz. Az 1924-ben megjelent *Maupassant Versei és első elbeszélése* című könyvben¹¹⁴² – átdolgozott formában¹¹⁴³ – helyet kaptak a század első éveiben lefordított, illetve akkor kötetben kiadott művek is. A törzsanyag mindössze egy verses elbeszéléssel (*A víz partján*), valamint egy prózai munkával (*Gömböc*) egészül ki. Noha a francia szerző összes műveit közlő sorozat már 1921-ben elindult, a Kosztolányi által fordított és szerkesztett kiadvány kapta az I-es sorszámot, így érthető, hogy – nyitódarabhoz illően – szerepel benne komolyabb bevezető is. A szöveget a *Nyugat* szintén közölte, az alábbi megjegyzés kíséretében: „Bevezető tanulmány Maupassant 30 kötetes teljes magyar fordításához, mely az Athenaeum kiadásában jelenik meg.”¹¹⁴⁴ Föltehetően az első kötet sikere is hozzájárult ahhoz, hogy a kiadó Kosztolányi előszavával indította útjára a sorozatot. Az írás alapján ezúttal is megállapíthatjuk: Kosztolányi alaposabban is tanulmányozta azon szerzők életrajzát, munkásságát, (értelemszerűen) nyelvét és stílusát, műveiknek befogadástörténetét, sőt személyiségüket/karakterüket is, akiktől fordított. Maupassant-ról szólván említi mesterével, Flaubert-rel való viszonyát, ideggyengeségét és kokainfüggőségét, egy hannoveri elmeorvos megállapításait a „dült idegrendszer rémei”-nek elhatalmasodásáról, valamint azt, hogy utolsó szava is ez volt: „Sötétség”.¹¹⁴⁵

Az 1909-es datálású könyvet azonban még ugyanaz a Jókai Nyomda nyomta, mely a *Boszorkányos estéket*, és föltehetően már 1908 végén napvilágot látott. Bizonyítja állításunkat, hogy a *Bácsmegyei Napló* 1908 decemberében közöl egy rövidebb értékelést a kötetről, melyben nem csak dicséri Kosztolányi fordítását, de műfordítás-elméleti megállapítást is tesz, nevezetesen a fordítói hűség kontra újraírás kérdéséről: „Kosztolányi nem lepingálta, lemásolta Maupassant verseit – mert a könnyebb mintát könnyebb utánrajzolni is – hanem megérezte és megírta őket újra magyarul.”¹¹⁴⁶ Pár nappal később, december 17-én már a *Népszava* is hozza leírását a könyvről. Akárcsak a többi megszólaló, ez a névtelen publicista is megjegyzi: Kosztolányi fordításának köszönhetően az ifjú költőt ismerheti meg az olvasóközönség Maupassant-ban, kinek művészete még alakulóban van, hogy aztán majd a prózában kiteljesedjék. A fordítást dicséri, Kosztolányit „virtuóznak” tartja, s a következő megállapítást teszi: „Ez a mindössze husz vers, amely a nagy francia novellairó költői föllángolásait örökíti meg, nagyon megérdemelte a fordítást és Kosztolányi érdemes munkát végzett, amidőn ezt a kötetet a magyar közönség széles köreihez ilyképpen közelebb hozta.”¹¹⁴⁷ Előfordulhat azonban, hogy még ennél is korábban – tehát december előtt – kijött a nyomdából a könyv, Kosztolányi ugyanis unokatestvérének, Brenner Dezsőnek (aki Jász Dezső írói néven publikált és Csáth Géza testvére volt) már május folyamán így nyilatkozik: „Újságot nem írhatok, csak azt, hogy a gyomrom fáj – immár egész pontosan, naponként –, és hogy a Maupassant e hó végén megjelenik.”¹¹⁴⁸ Az említett második Maupassant-kötet úgyszintén az 1908-as megjelenési dátumról tájékoztat: „Magyarul önálló kötetben 1908-ban jelentek meg a költemények »Guy de Maupassant összes versei« címen, *Kosztolányi* Dezső fordításában.”¹¹⁴⁹

Kosztolányi Maupassant-fordításait korábban már – 1906 és 1908 között – azokban a lapokban is közölte, melyeknél vagy belső munkatárs volt, vagy ahol külsőként ugyan, de gyakran szerepelt. A fővárosi lapok közül említhetjük Kiss József lapját, *A Hét* című folyóiratot, a *Budapesti Naplót*, a *Fidibuszt*, a *Népszavát*, a *Politikai Hetiszemlét*, a *Szalón Újságot*; a vidéki kiadványok közül a *Bácskai Hírlapot*, a *Szeged és Vidékét*, illetve több erdélyi lapot, mint a *Nagykárolyt* vagy a marosvásárhelyi *Közélet* című hetilapot.¹¹⁵⁰ A *Bácskai Hírlap* 1908. január végén már az alábbi jegyzettel közli a *Séta* című verset: „Nemsokára megjelennek Guy de Maupassant összes versei Kosztolányi Dezső fordításában. Ebből a kötetből mutatványul közöljük a fenti verset.”¹¹⁵¹ Februári közleményéből pedig arra is fény derül, hogy Kosztolányi már ekkor tárgyalt kötetbeli kiadásról is, méghozzá a *Franklin Társulattal*: „A magyar Maupassant verseket a Franklin társulat fogja kiadni. Előfizetni már most lehet Kosztolányi címén, Baross-utca 4. II. A könyv ára 3 korona.”¹¹⁵² Mindezt megerősíteni látszik az a Babitsnak írt, szintén 1908. februári levél is, melyben a következőt olvassuk: „Én újat nem írtam. Maupassant összes verseit rendezem a sajtó alá.”¹¹⁵³ Nem tudjuk, hogy végül miért gondolták meg magukat a *Franklin*-nál, mivel a kiadványt végül Schenk Ferenc adta ki, és – mint arra már utaltunk – a Jókai Nyomdában nyomták. A *Bácskai Hírlap* híradását minden bizonnyal Kosztolányi szorgalmazhatta, nemcsak azért, mert megadják címét a lapban, hanem azért is, mert a szöveg egyértelműen reklám a készülő könyvnek, reklámozva Maupassant verseit, valamint Kosztolányi fordítói teljesítményét. Amint

azt más kötetek esetében is láthattuk, Kosztolányi rendkívül nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy munkái minél szélesebb körben ismertek legyenek, és a könyvpiacra is sikert arassanak – anyagilag és szellemiekben egyaránt.

A *Vasárnapi Újság* az 1909. január 3-i lapszámában tudósít a kiadásról (*Új könyvek* rovatában), illetve közöl ismertetőt a Maupassant-kötetről. A kritikus a „francia versen nevelkedett” fordítót, azaz Kosztolányit dicséri, és fiatal ambíciójához méltónak tartja választását. Cikkének zárlatában szintén kitér a műfordítás-elméleti problémákra – érintve a tartalmi és/vagy formai hűség kérdéskörét –, mikor a következőket írja: „a fordítás is méltó az eredetihez, művész-ember munkája, a ki meg tudja csinálni, a mit igazán akar. Eltalálja az eredetinek minden hangját, a lobogó erotikumot, a halkabb tónusú elbeszélést, a hegyesre kicsiszolt pontot. A műfordításnak régi, bevált módszereivel dolgozik, tartalmi és formai hűsége törekszik, – lehet, hogy ennek kétségtelenül meglevő hiányain valamikor majd segíteni tudnak az új fordító vagy jobban mondva átíró módszerrel próbálkozók, de ma még alig látjuk ennek eredményeit.”¹¹⁵⁴ Nem zárhatjuk ki, hogy ez és a hasonló kritikák is alakították később Kosztolányi műfordításról alkotott elveit.

Még ebben a hónapban, azaz 1909 januárjában jelent meg Drozdy Győző recenziója a *Független Magyarországnak*. A szövegről két okból is érdemes szót ejtenünk: egyrészt annak tartalma miatt, másrészt a Kosztolányi–Ady-kapcsolathoz is adalékot kínál. A többi méltatóval ellentétben – akik csak dicséreteket zengtek a fordítói teljesítményről – Drozdy bíráló megjegyzéseket is megfogalmaz: „Szeretnénk, ha nem kellene irnunk hibáiról is. Dacára, Kosztolányi meglepően bravuros verselési készségének: enjambement-i nem mindenütt sikerültek. Ha a finom szövegben egy kirívóbb szóra akadunk, pl. bika, kecske, csikó, ökör, has – szinte szeretnénk e szót elfelejteni s ő, hogy még kirívóbb legyen, ép arra a szóra keres rimet. És mért ragaszkodik a nyelv és esztétika rovására még mindig azokhoz a köthangzókhoz, melyek már régen nincsenek? Találunk még sok erőszakolt szóösszetételt és rimet, amit az ő készségével könnyen elkerülhetett volna. E hibák mellett is Kosztolányi igen intelligens magyar műfordító poéta.”¹¹⁵⁵ Mint arra korábban utaltunk, ez a kritika volt Adynak apropó arra, hogy Kosztolányit egyszerűen csak „a legnagyobb bika”-ként emlegesse a társaságban. Ekkorra már részben elmergesedett köztük a viszony, hiszen túl vannak az első jelentős összeütközésen, a *Négy fal között*ről írt kritika által kiprovokált pengeváltáson. A Drozdy-kritikából arra is fény derül még, hogy a kötet ára időközben 3-ról 2 koronára csökkent: a Franklinnál ígért összeget föltehetően mérsékelni akarta a Jókai Nyomda.¹¹⁵⁶

A *Nyugat* hasábjain Babits Mihály írt kritikát a kötetéről, aki szintén csak dicséretet fogalmaz meg, s nem követi Drozdy példáját. Kosztolányi fordítóművészetét az „újra kivirágzott magyar költői nyelv” legmagasabb csúcsaira helyezi, és megállapítja: Maupassant korai műveinél veretesebb a nyelve, virtuózabb a tudása. „Kosztolányi magyar nyelv- és verskészége nagyobb dolgok fordítására hivatott, azt hiszem; s talán nem is Maupassant az egyéniségéhez legrokonabb színű költő. Nyelve keményebb, duzzadóbb, szókincse a köznapitól távolabb álló, még verselése is pedánsabb hatású, mint a Maupassanté. Fordítása sokkal plasztikusabb és (hogy így fejezzem ki) szigorúbb az eredetinél; veszít az eredeti könnyedségéből, nem mintha a fordító nyelvvel, formával küzdene, hanem éppen mert nagyon is

virtuóz. Azt lehet mondani: egy oktávval magasabbra hangolt Maupassant az övé. Az eredeti talán egyszerűbb és bájosabb” – olvashatóak Babits meglátásai,¹¹⁵⁷ aki akkor írta le sorait, amikor még csak készülöben voltak Kosztolányi 1910-es évek eleji, jelentős verses drámafordítás-sorozatának darabjai.

1908 tavaszán, tehát még a megjelenés előtt, Kosztolányi a következőket írta Csáth Gézának: „Nagyon szívemen fekszik ez a könyv,¹¹⁵⁸ s végtelen sokat várok tőle. Egy korszakot zárok le vele, valamint a *Négy fal*-lal s a Maupassant-nal is. Mi jön ezután? Kissé félős elgondolni, de ez a félelem nekem tetszik.”¹¹⁵⁹

(folytatjuk)

JEGYZETEK

1015. Kosztolányi Dezső: *Lótoszevők*. Mesejáték, Budapest: Országos Községi Nyomda, 1910; *Lotosz-levelek*, Budapest: A Kritika kiadóhivatala, 1910.

1016. [Szerző nélkül]: Hivatásunk, *Kritika*, 1910. márc. 1., 1–2.

1017. A „szótárat” közlő szerző az alábbi konklúzióra jut: „Egymást zaklatják nyugtalan ellentétek. Nyugalom, megbékülés sehol.” [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső, *Kritika*, 1910. dec., 253–254.

1018. *Der Weg des Odysseus*. Maerchenspiel in einem Akt. Von Desider Kosztolányi. Deutsch von Stefan I. Klein. Gépirat, 27 fol. MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4619/258.

Ezen megjegyzés: „Bühnen gegenüber M[al]nuskript, Alle Rechte, insbesondere das der Uebersetzung, vorbehalten.”

A szövegváltozatokat Takács László derítette föl és vizsgálta alaposabban. Vö. Takács László: *Odüsszeusz útja*. A 2013. november 22-én, Budapesten megrendezett Kosztolányi-konferencia előadásanyaga. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy az írott változatot rendelkezésemre bocsátotta.

1019. OSzK Kézirattára, 457/38.

1020. Kosztolányi Dezső: *Odysseus útja*. Mesejáték. Gépirat, 49 fol. MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4617/5. A fedőlap szövege: „EMBEREK. Három egyfelvonásos. Irta: Kosztolányi Dezső”.

1021. *A Boszorkányos esték*.

1022. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Budapest, 1909. febr. 28., in *Levelezés-Réz*, 170.

1023. Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Budapest, 1909. szept. [17.], in *Levelezés-Réz*, 195.

1024. „Az írásaim gyorsabban haladtak, s örömömben befejeztem a drámámat.” – Kosztolányi Dezső levele Lányi Heddnak, [Budapest, 1909. szept. ?], in *Levelezés-Réz*, 194.

1025. „Írt egy egyfelvonásos mesejátékot: »Lótoszevők« címmel, amely azonban még megjelenésre vár.” – Gömöri Jenő: Kosztolányi Dezső, in Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panasza*, Budapest: Politzer, 1910, 3.

1026. „kérem, mihelyt teheti, beszéljen Csáthó úrral. Elolvasta-e darabom? Hogy tetszett neki? Igen kíváncsi vagyok a véleményére. Ezenkívül szükségem van a darabra. Kérem vissza. [...] A darabot, ha csak lehet – *minél előbb* – hozza magával, mert szeretném benyújtani a Nemzetihez.” – Kosztolányi Dezső levele Kürthy Györgynek, Budapest, 1909. okt., *Levelezés-Réz*, 196.

1027. Vö. Hofer Miklós – Kerényi Ferenc – Magyar Bálint – Mályuszné Császár Edit – Székely György – Vámos László: *A Nemzeti Színház 150 éve*, Budapest; Gondolat, 1987, 273–274. [A továbbiakban: *Nemzeti 150.*]

A színházi vonatkozások földerítésében Gajdó Tamás volt segítségemre. Közreműködését ezúton is köszönöm.

1028. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Budapest, 1910. ápr. [11. előtt], in *Levelezés-Réz*, 204. Nem tudjuk, melyik „új drámáról” lehet szó.

1029. Kosztolányi Dezső: *Courteline*. Meguntam Margitot. Bemutató a Várszínházban, *Színjáték*, 1910. dec. 1., 236.

1030. Fenyves csak 1914-től lett felelős szerkesztője a lapnak, de már ekkor is nagy befolyással bírhatott.

1031. [Szerző nélkül]: Szabadkaiak az Uj Színpad-on, *Bácsmegyei Napló*, 1912. jan. 27., 2.

1032. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső új egyfelvonásosa, *Bácsmegyei Napló*, 1912. márc. 23., 3.

1033. Vö. A fővárosi kisszínházak műsora. A Tháliától a felszabadulásig. 1904–1944, szerk. Alpár Ágnes, Budapest: Magyar Színház Intézet, 1974, 19–20. [A továbbiakban: Kisszínházak.]
1034. [Szerző nélkül]: Uj Szinpad, *Népszava*, 1912. jan. 28., 10.
1035. Vö. Bárdos Artúr: Játék a függöny mögött, Budapest: Dr. Vajna és Bokor, 1942, 22.
1036. Vö. [Szerző nélkül]: Heyermanns-bemutató az Uj Szinpadon, *Népszava*, 1912. márc. 20., 5.
1037. „Az Uj Szinpad szombati bemutató-előadásán egy új Schnitzler-darabot is bemutatnak, az »Irodalom« című vigjátékot, amelynek gunyos ereje szellemes perdülése kitűnően érződik Harmos Ilona fordításában. A vigjátékban játszik a fordító, Harmos Ilona, Gellért Lajos és Antalffy Sándor.” – [Szerző nélkül]: Irodalom, *Népszava*, 1912. ápr. 4., 5.
1038. Az OSzK Színháztörténeti Tárában található színlapon a következő program olvasható: Megnyitó előadás 1912. okt. 1.; 1) Biró Lajos: Szent házasság; 2) Sas Ede: Rabszolgázadás; 3) Zinner, Pál: Sátán (Satan's Maske), ford. Molnár Ferenc. Rendező: Bródy István. Előkészületben: Schnitzler, Arthur: Körbe-körbe (Reigen), színpadra alk. Kövessy Albert. A Schnitzler-darabról tudjuk, hogy az előadást betöltötték.
1039. Bárdos, 1942, i. m., 23.
1040. Kosztolányi Dezső levele Emil Isac-nak, Budapest, 1914. jún. 2., in *Levelezés-Réz*, 271.
1041. Wilde, Oscar: A páduai herceg. XVI. századbeli tragédia, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Rt. Könyvkiadóvállalata, [1909]. [A *Magyar Könyvtár* sorozat darabjaként.] A kötet megjelent a Gömöri-féle *Modern Könyvtár* sorozatban is: Wilde, Oscar: A páduai herceg. Tragédia öt felvonásban, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest, 1909. [Sorozat: Modern könyvtár 563–564.]
1042. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Budapest, 1909. febr. 28., in *Levelezés-Réz*, 170.
1043. Wilde, Oscar: Salome, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Genius, 1921, 1923; Dorian Gray arcképe, [Budapest]: Genius, [1922]; Firenzei tragédia. A szent parázna, [Budapest]: Genius, [1923]; Oscar Wilde Kolteményei, Budapest: Genius, 1926.
1044. [Szerző nélkül]: A Magyar Könyvtár, *Vasárnapi Újság*, 1909. okt. 17., 883.
1045. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső a Magyar Színházban, *Bácsmegyei Napló*, 1909. szept. 16., 3.
1046. [Szerző nélkül]: A páduai herceg [színlap], *Magyar Szinpad*, 1909. szept. 25., 1.
1047. She.: A páduai herceg. XVI. századbeli tragédia. Irta: Wilde Oszkár. Fordította: Kosztolányi Dezső, *Bácskai Hírlap*, 1909. nov. 12., 6.
1048. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1907/1908-as évadban Beöthy színházában kezdett Kosztolányi későbbi felesége, Harmos Ilona színésznő is. Ezzel – és Kosztolányi ekkoriban írt színikritikáival – kapcsolatban lásd a következő fejezetet.
1049. „A darabfordításért nálunk átlag 400-450-500 koronát fizetnek. Én [olvashatatlan] honoráriumot kaptam a Magyar Színháztól, 450 koronát.” – Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Budapest, 1910. jún., in *Levelezés-Réz*, 209. A kézirat lelőhelye: PIM Kézirattára. A Réz Pál által olvashatatlannak jelzett szót többünknek sem sikerült megfejteni. Ezúton köszönöm a PIM munkatársainak segítségét.
1050. Keleti Juliska történetével kapcsolatban lásd a következő fejezetet.
1051. Juhász Gyula verseire, Deésy Alfréd és Lehel Károly zenés színjátéka (operettje), melyet 1909 januárjában mutattak be a nagyváradai Szigligeti Színházban.
1052. Rozsnyay felesége, Dapsy Gizella költőnő. Polgári foglalkozására nézve óvónő volt, később szerepet vállalt a Tanácsköztársaságban.
1053. Rozsnyay Kálmán: Öreg diák élő emlékei, Budapest: Lajos Ferenc „Szépművészeti Műhely” kiadása, 1943, 44–45.
1054. [Szerző nélkül]: Vita Pádua hercegője körül, *Nagyvárad*, 1909. jan. 13., 6.
1055. „Nyáron mult esztendeje, dr. Janovics Jenő egyenes megbízásából lefordítottam hiven, az eredeti mű formájában: prózában Wilde »Duchess of Padova«-ját. Mikor Janovicstól visszakaptam a kéziratot, átadtam azt Márkus Lászlónak, akinek nagyon tetszett, és személyesen vitte el direktorának, Beöthy Lászlónak. Beöthy tudatta velem, hogy az én munkámat csak azért nem adhatja elő, mert nem versben van írva, mint az eredeti. Amíg az én fordításom a színháznál volt, Kosztolányi a német fordítás segítségével, megverselte a Magyar Színházban előadásra kitűzött fordítását. A nagyváradai »Szabadság« úgy adta elő, hogy a Kosztolányié az eredeti forma. Én csak ezt korrigáltam ki, előadásom keretében és egy szóval sem támadtam a kritikát, amely gyönyörűen írt a darabról.” – [Szerző nélkül]: A pénteki botrányhoz, *Szabadság*, 1909. jan. 19., 5.
- A idézetet – más szövegváltozattal – közli még: Biró-Balogh Tamás: A Holnap társaság »botrányos« kültája. Rozsnyay Kálmán Nagyváradon, *Tiszatáj*, 2008/nov., 119. Forrásul megjelöli: Utolsó szó, *Nagy-*

várad, 1909. jan. 15. A szemlézés során azonban nem sikerült nyomára bukkannunk a nyilatkozat ezen változatának. A *Nagyvárad* című lap átnézve: 1909. jan. 1. – febr. 20. Az ügyvel kapcsolatos cikkek adatait lásd még az alfejezet további jegyzeteiben is.

1056. – ön. [=Szirmay Ödön]: Pádua hercegnője. Dráma 5 felvonásban. Irta Wilde Oszkár. Fordította Rozsnyai Kálmán. Bemutatták a Szigligeti színházban vasárnap este, *Szabadság*, 1909. jan. 12., 1–2. A szöveg helyre szintén Bíró-Balogh Tamás tanulmánya hívta föl a figyelmet: Bíró-Balogh, 2008, i. m., 119.

1057. Ugyanerre a következtetésre jut Bíró-Balogh Tamás is, vö. Bíró-Balogh, 2008, i. m., 119.

1058. „Teljesen készen várja a Pádua hercegnője a mai bemutató előadást.” – [Szerző nélkül]: Pádua hercegnője, *Nagyvárad*, 1909. jan. 10., 8. Két napra rá megjelent Juhász Gyula kritikája is, vö. Juhász Gyula: Pádua hercegnője. Wilde darabjának első bemutatója a Szigligeti színházban január 10-én, *Nagyvárad*, 1909. jan. 12., 1–2.

1059. A bemutató történetének részletesebb földolgozását lásd: Bíró-Balogh, 2008, i. m. És: Boka László: *A Holnap „kültagjai” és a karrier*, in *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írőcsoportsulások*, szerk. Bíró Annamária – Boka László, Nagyvárad – Budapest: Partium Kiadó – Reciti, 2014, 186–192. Ide kapcsolódó szakirodalom még: Hegedűs Nándor: Újabb adatok Juhász Gyula nagyváradi napjaiból, *Irodalomtörténet*, 1962/jan., 120–130.

1060. Vö. [Szerző nélkül]: Kritikus és konferencier, *Nagyvárad*, 1909. jan. 14., 7; [Szerző nélkül]: Támadás a színpadról, *Szabadság*, 1909. jan. 13., 4; [Szerző nélkül]: Elégtétel a támadásért. Rozsnyai nem konferált, *Szabadság*, 1909. jan. 14., 4–5; [Szerző nélkül]: Rozsnyai nyilatkozata, *Szabadság*, 1909. jan. 15., 5. Lásd még: Boka, 2014, i. m., 186–192.

1061. Szirmay végül összetűzésbe került Nagy Mihállyal, a *Holnap* elnökével is. Az esettel kapcsolatban lásd még: [Szerző nélkül]: „Színházi botrány Nagyváradon”, *Nagyvárad*, 1909. jan. 15., 3–4; Nagy Mihály: Affér Pádua hercegnője miatt, 1909. jan. 16., 4; [Szerző nélkül]: Hírlapírók afférje, 1909. jan. 19., 6; Nagy Mihály: Szirmay Ödönnek, 1909. jan. 20., 6–7; [Szerző nélkül]: Verekedés a Holnapért. A Rozsnyai-ügy utójátéka, *Szabadság*, 1909. jan. 16., 4. Lásd még: Boka, 2014, i. m., 191–192.

1062. Boka, 2014, i. m., 177, 187.

1063. Vampa [=Kosztolányi Dezső]: Pádua hercegnője, *Élet*, 1909. okt. 3., 462–463.

1064. Molière: A szeleburdi vagy minden lében kanál. Vigjáték öt felvonásban, szerk. Radó Antal, Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Rt. Könyvkiadóvállalata, 1911. [Magyar Könyvtár 617–618.]

1065. „A darabfordításért nálunk átlag 400–450–500 koronát fizetnek. [...] Most azonban Molière *L’étourdi*-ját fordítom, a Nemzetinek, 700 koronáért. Tantième-et azonban senki se kap.” – Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Budapest, 1910. jún., in *Levelezés-Réz*, 209. (A szöveggösszefüggés miatt egy korábban idézett mondatot is újra rögzítettünk.)

1066. Nemzeti 150, 274.

1067. „Itt említjük meg, hogy ma este elevenítik fel Molière híres vigjátékát a Szeleburdit, amelynek új, modern szellemben való lefordításával a Nemzeti Színház Kosztolányi Dezsőt bizta meg.” – [Szerző nélkül:] Kosztolányi Dezső a Petőfi-társaságban, *Bácsmegyei Napló*, 1910. dec. 18., 4.

1068. Rudel.: A szeleburdi. Vigjáték 5 felvonásban. Irta: *Molière*. Fordította: *Kosztolányi Dezső*. A Nemzeti színház reprize, *Élet*, 1910. dec. 25., 830–831.

1069. [Szerző nélkül]: „A szeleburdi” és „Elektra”, *Színházi Hét*, 1910. dec. 18–25., 6.

1070. Courteline, Georges: Boubouroche és négy kis bolondság, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Athenaeum, [1912]; [1914]. [Utóbbi két kiadás: Modern Könyvtár 121; Külföldi elbeszélők 3.]

1071. (D.) [=Kosztolányi Dezső]: Három Courteline-darab. Bemutató a Thália-társaságban, *Buda-pesti Napló*, 1906. dec. 9., 10.

1072. Fenyő Miksa levele Hatvany Lajosnak, Budapest, 1911. márc. 17., in *Levelek Hatvanyhoz*, 120–121.

1073. Vö. Bálint Gábor: Gömöri Jenő és a Modern Könyvtár, *Magyar Könyvszemle*, 2002/2, 189.

1074. [Kosztolányi Dezső szócikk], in *Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színháztörténet*, 19. És: Nemzeti 150, 275.

1075. Vö. Végh Dániel: Kosztolányi Dezső spanyol műfordításai, in Kosztolányi Dezső: *Spanyol műfordítások. Kritikai kiadás*, szerk. Józán Ildikó, s. a. r., jegyz. – –, Pozsony: Kalligram, 2011, 446. A Calderón-darab fordításának földolgozásakor elsősorban Végh Dániel kutatásaira támaszkodtam.

1076. Kosztolányi Dezső: Önmagamról, *Nyugat*, 1933. jan. 1., 5.

1077. „Ősz van. 1906. [...] Magyar-német szakos, de inkább a francia irodalommal foglalkozik. Angolul kitűnően tud, olaszul is ért, az iskolában jó latinista volt, most spanyolul tanul. Idegen nyelvekből fordít.” – Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 151.
1078. Végh, 2011, i. m., 446.
1079. Végh Dánielnek ezen információ alapján sikerült azonosítania, Kosztolányi mely kiadványból fordította a darabot: *Comedias de Calderón de la Barca. Colección más completa que todas las anteriores*. Biblioteca de Autores Espanoles, Madrid: Rivadeneyra, 1881. Vö. Végh, 2011, i. m., 453.
1080. [Kosztolányi]. [Dezső]: Calderon, *A Hét*, 1912. máj. 19., 325–326.
1081. Kosztolányi, 1912, i. m., 325–326.
1082. *Magyar Színpad*, 1912. máj. 23.
1083. Calderón, Pedro, de la Barca: *Úrnő és komorna*. Vigjáték három felvonásban, ford., bev. Kosztolányi Dezső, Budapest: Athenaeum, [1912]. [Régi Írók II. / Modern Könyvtár 161–163.]
- 1917-ben változatlan utánnyomással újra megjelent, szintén az *Athenaeum*-nál, ám ezúttal az alábbi sorozatban: *Régi írók 2. / Külföldi színművek 4.*
1084. [Szerző nélkül]: *Úrnő és komorna*, *Világ*, 1912. máj. 26., 15.
1085. Bővebben lásd: Végh, 2011, i. m., 456–457.
1086. [Calderón, Pedro de la Barca]: *Úrnő és komorna*. Részletek Calderoni [sic!] darabjából. A hercegnő és a tavasz. A harci torna, ford. Kosztolányi Dezső, *Színházi Hét*, 1912. máj. 19–26., 4–6; Calderón, Pedro de la Barca: *Úrnő és komorna*. Részlet: A hercegnő és az ékszerész, ford. Kosztolányi Dezső, *Világ*, 1912. máj. 19., 34–35.
1087. „Aztán következtek Hevesi ötletéből és tanácsára a ciklusok: Shakespeare-ciklus, vígjáték-ciklus, amelyekre özönlött a közönség. Szóval pezsgett a színházban az élet, és becsületes, művészi munka folyt benne, aminek híre ment. [...] így alakult ki Tóth Imre igazgatóságának első éve alatt a Nemzeti Színház *második fénykora*.” – Csathó Kálmán: Ilyeneknek láttam őket. Régi Nemzeti Színházi arcképalbum, Budapest: Magvető, 1960, 36.
1088. [Szerző nélkül]: Calderón, *A Hét*, 1912. máj. 26., 342–343.
1089. „Mind a kettőben az a friss, közvetlen, néha precíz, de sohasem nagyképű nyelv szólal meg, ami az eredetinek klasszikus sajátja. Mind a kettőben csilingelő, könnyed, a nehézkességnek, mesterkedésnek még a látszatától is ment rímek duruzsolnak, kongnak, pattognak, nevetgélnek a fülünkbe, amikkel Calderón és Molière szórták tele komédiáikat, akik nemcsak a színpadnak voltak mesterei, hanem a nyelvnek és a versnek is.” – [Szerző nélkül]: Két vígjáték. Calderón: *Úrnő és komorna* fordításáról, *Élet*, 1912. jún. 9., 748–749.
1090. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 186.
1091. „Édes jó barátom, bocsásson meg a múltkori illetlen hallgatásomért. Tudja be elfoglaltságomnak, betegségemnek, rengeteg kártyavesztésemnek.” – Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyulának, [Budapest, 1912. ápr. 7. előtt], in *Levelezés-Réz*, 229.
1092. Kosztolányi Dezsőné szavait idézi: Komlós Aladár: Bevezetés, in Racine: *Athalia. Tragédia öt felvonásban*, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, [1947], X–XI. Újra: Réz Pál: Jegyzet, in Kosztolányi Dezső: *Verses drámafordítások*, 2. köt., Budapest: Szépirodalmi, 1982, 684–685.
1093. Bennett, Arnold – Knoblauch, Edward: *Mérföldkövek*. Színjáték három felvonásban, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) Rt. Könyvkiadóvállalata, [1918]. [Fővárosi színházak műsora, 325–326.]
1094. N. Mandl Erika: A Lampel–Wodianer cég színműsorozat-kiadásai és fővárosi színházaink százeleji műsora, *Magyar Könyvszemle*, 2002/2, 130–131.
1095. A bemutatók adatainak forrása: Berczeli A. Károlyné: A Vígsház műsora. 1896–1949. Adattár, Budapest: Színháztudományi Intézet – Országos Színházstudományi Múzeum, 1960, 47.
1096. Az adatok forrása: Vígsház színlapja, OSzK Színházstudományi Társaság.
1097. Elsősorban a rendező, Göth Sándor sikerét ünnepli az alábbi cikk: [Szerző nélkül]: Göth rendez, *Színházi Élet*, 1913. dec. 28 – 1914. jan. 4., 22.
1098. [Szerző nélkül]: *Mérföldkövek*. A Vígsház szombati premierje, *Színházi Élet*, 1913. dec. 7–14., 10.
1099. [Szerző nélkül]: Utazás a „Mérföldkövek” sikere körül, *Színházi Élet*, 1913. december 28. – 1914. január 4., 17–21.
1100. (k. b.) [=Katona Béla]: *Mérföldkövek, Bácsmezei Napló*, 1914. febr. 19., 3.

1101. Rostand, Edmond: A két Pierrot vagy: a fehér vacsora. Verses egyfelvonásos, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) Rt. Könyvkiadóvállalata, [1913].
1102. Vö. Kisszínházak, 52.
1103. Rostand, Edmond: A két Pierrot, vagy a fehér vacsora, ford. Kosztolányi Dezső, *Auróra*, 1911. máj. 6., 157–164; máj. 13., 200–209.
1104. Rostand, Edmond: Óda a naphoz, in *Modern költők. Külföldi antológia*, szerk., ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Élet, 1914, 196–197. [Az „Élet” könyvei.]; *Modern költők. Külföldi antológia*. 1. Franciák, [szerk., ford. Kosztolányi Dezső], Budapest: Révai, 1921, 167–169.
1105. Rostand, Edmond: Kikeriki. Mutatvány Edmond Rostand „Chantecler” című új darabjából. A kokas ódát énekel a naphoz, ford. Kosztolányi Dezső, *Bácskai Hírlap*, 1910. márc. 5., 1; A madarak beszélnek a kokasról, márc. 13., 2–3; Óda a Naphoz, *A Hét*, 1910. márc. 6., 146; Kikeriki. Mutatvány Edmond Rostand „Chanteclair” [sic!] című új darabjából, *Színjáték*, 1910. márc. 2., 6–7; A madarak beszélnek a kokasról, márc. 9., 28; márc. 16., 57; ápr. 13., 135–136.
1106. [Kosztolányi Dezső jegyzetel], *Színjáték*, 1910. márc. 2., 6.
1107. Gluck, Christoph Willibald: Május királynője. Pásztorjáték 1 felvonásban. Zenéjét szerzette Chr. Gluck. Szövegét: Favart és Kolbeck után Kosztolányi Dezső. Budapest: Markovits és Garai Könyvnyomdája, 1913. [A Magyar Királyi Operaház fejlécével.]
1108. Az adatok forrása: [Kosztolányi Dezső szócikk], in Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színjátszás története, 19. É. [Szerző nélkül]: Május királynője [színlap], *Magyar Színpad*, 1913. márc. 19., 1.
1109. A ciklus darabjai voltak még Mozart *Varázsfuvola és Szöketetés a szerájából* című operái. Vö. [Szerző nélkül]: Az Operaház klasszikus műsora, *Népszava*, 1913. márc. 9., 9.
1110. Vö. Gelencsér Ágnes et al.: A budapesti Operaház 100 éve, szerk. Staud Géza, Budapest: Zeneműkiadó, 1984, 452, 458, 463.
1111. Nansen, Peter: Boldog házasság, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Athenaeum, 1912. [Modern Könyvtár 141–142.]
1112. Csécsy Imre: Mária – Boldog házasság. Peter Nansen könyvei, *Nyugat*, 1912. júl. 1.
1113. Mann, Thomas: Tristan, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Athenaeum, 1912. [Modern Könyvtár 168.]
1114. Vö. Réz Pál: Thomas Mann és Kosztolányi Dezső. Thomas Mann ismeretlen levelei, *Világirodalmi Figyelő*, 1959/3–4., 390.
1115. „De most is elismétlem és az életem végéig ismétlem, hogy maga volt a legfontosabb és legérdekesebb színfolt az életemben. Nem tartom helyesnek, hogy mi távol álljunk egymástól.” – Kosztolányi Dezső levele Lányi Heddához, Budapest, 1911. dec. 28., in *Levelezés-Réz*, 226.
1116. Bernard, Tristan: A csöndes férj, ford. Kosztolányi Dezső, Békéscsaba: Tevan, [1913]. [Tevan könyvtár 16–18.]
1117. Bernard, Tristan: A csöndes férj. Regény, [ford. Kosztolányi Dezső], *A Hét*, 1911. okt. 22., 688–691; okt. 29., 703–706; nov. 5., 719–722; nov. 12., 736–739; nov. 19., 756–758; nov. 26., 771–774; dec. 3., 788–791; dec. 10., 808–811; dec. 17., 824–826; dec. 24., 846–848; dec. 31., 863–867.
1118. „A *Hét* olvasóinak irodalmi szenczációval szolgál. Elsőnek közli magyar fordításban Tristan Bernard regényét, *A csöndes férj*-et, amely a realista francia humor remekműve. Ez a regény nem áll magában. Bevezetője és magyarázója neki Tristan Bernard egy másik regénye, a *Memoires d'un jeune homme rangé*, amelyben a hős kamaszéveit és házasodását látjuk. A jól nevelt fiu regényünkben már tul van a házasságon. Ő a csöndes férj. 1899 óta, hogy az író megteremtette alakját, folyton foglalkozott vele. Izgatta a probléma, hogy viselkedik a lapos, félszeg, jelentéktelen figura egy viharos házasság zavaraiiban s ekkor írta meg *A csöndes férj*-et; egy regényt a házasság komédiájáról, a házasság tragikomédiájáról. A *Hét* olvasóinak nem kell külön bemutatnunk Tristan Bernardot. Mélynek és érdekesnek találjuk ezt az „auteur gai”-t. Humora aprólékosan részletező. Milieuje a kispolgárság. Legkedvesebb alakjai a szerény, rosszul öltözködő, örökké csetlő-botló emberek, akik hallatlan naivsággal és jóhiszeműséggel mennek neki a falnak s aztán csodálkoznak, hogy bezúzzák a fejüket. Tristan Bernard kaján. Annak a tragikomédiának költője, amit közönséges szóval „pech”-nek nevezünk. Regénye, amit mai számában kezd közölni *A Hét*, a chef d’oeuvre-ök szerencsébélyegét viseli magán. Iróniája, gyengéd megfigyelése, molièrei szatírája, amely néhol kegyetlenné válik és a tragédia határait surolja, arra bírta bennünket, hogy benne a *Bovaryné* mását lássuk, néhány hanggal felstimmelve, a humor diabólikus fényével és akcentusával, egy új hangnembe, vidám durba transzponálva.” – [Szerző nélkül =Kosztolányi Dezső]: [A *Hét* olvasóinak], *A Hét*, 1911. okt. 22., 688.

1119. Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, Budapest, 1912. okt., in *Levelezés-Réz*, 241.
1120. Réz Pál jegyzete alapján a *Mécs* című kötetéről lehet szó. Vö. *Levelezés-Réz*, 909.
1121. Második kiadás: 1919. [Tevan könyvtár 16–18. / 26–31.] Harmadik kiadás: [1922?]. [Külföldi írók.]
1122. Réz Pál jegyzetében a *Modern Könyvtár* is említi, mint lehetséges megfejtést. Vö. *Levelezés-Réz*, 909.
1123. „Magam részére a Tristan Bernard-ból még 5 példányt kérek” – Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, [Budapest, 1913. máj.], in *Levelezés-Réz*, 247.
- „A Tristan Bernard is *tele van* sajtóhibával. *Gondos korrektúrát.*” – Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, [Budapest, 1913. máj.], in *Levelezés-Réz*, 248.
1124. Lehotai. [= Kosztolányi Dezső]: Gróf Hamlet, *Budapesti Napló*, 1906. okt. 7., 8. – Tristan Bernard és André Godfernaux darabjának Vígszínház-beli bemutatójáról, Góth Sándor fordításában.
1125. K[osztolányi]. D[ezső]: A kis kávéház, *A Hét*, 1911. dec. 24., 850.
1126. K[osztolányi]. D[ezső]: A tyukketrec. Bemutató a Renaissance-színházban, *Pesti Hírlap*, 1922. ápr. 29., 7–8; Costo. [=Kosztolányi Dezső]: Csókoljon meg. Bemutató a Renaissance-Színházban, *Pesti Hírlap*, 1924. szept. 21., 13.
1127. [Szerző nélkül=Kosztolányi Dezső]: Színházi kistükör. Gummiálarc és gummiháj a szinpadon. Tristán Bernard, az élet humoristája. Schakespeare [sic!] és a primadonna, *Bácsmegyei Napló*, 1929. márc. 24., 25.
1128. Pl. „Tudja-e, hogy a legnépszerűbb párisi humorista, Tristan Bernard, a szakállas, mosolygó bölcs, milyen új históriákkal mulattatja hallgatóit?” – K[osztolányi]. D[ezső]: TUDJA-E...?, *Bácsmegyei Napló*, 1925. ápr. 10., 2; „Egy lelkes fiatal költő tanácsokat kért Tristan Bernardtól a másnapi előadására vonatkozólag [...]” – [Szerző nélkül=Kosztolányi Dezső]: Tere-fere, *Bácsmegyei Napló*, 1927. ápr. 24., 24; „Tristan Bernard darabot ígért egy színigazgatónak, de szokása szerint nem szállította be.” – [Szerző nélkül=Kosztolányi Dezső]: Színházi kistükör. Apróságok a színházról, szerzőről, szindarabokról, *Bácsmegyei Napló*, 1928. okt. 28., 26.
1129. Barta Lajos: Tristan Bernard: A csendes férj, *Nyugat*, 1913. aug. 1.
1130. Lengyel Menyhért: Tristan Bernard: A csendes férj, *Nyugat*, 1914. márc. 16.
1131. Renard, Jules: A smokk, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest, 1913. [Modern könyvtár 277–281.]
1132. Renard, Jules: A smokk, [ford. Kosztolányi Dezső], *A Hét*, 1912. aug. 11., 512–515. – 1912. nov. 3., 704–706. Bővebben lásd: Forrásjegyzék 1.
1133. L – i. [=Kosztolányi Dezső]: Jules Renard. Pár szó egy íróról és egy regényről, *A Hét*, 1912. aug. 11., 519–520.
1134. Illyés Gyula: Előszó, in Kosztolányi Dezső: *Erős várunk a nyelv*, s. a. r. – –, Budapest: Nyugat, [1943], 8.
1135. Kosztolányi Dezső hivatalos levele a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaságnak, Budapest, 1912. jan. 12., in *Levelezés-Réz*, 228.
1136. Balzac, Honoré de: Az elegáns élet fiziológiája, ford. Balla Ignác, szerk. Pogány József, Budapest: Révai, 1913.
1137. Maupassant, Guy de: Összes versei, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Schenk Ferenc, Jókai, 1909.
1138. Maupassant, Guy de: Főpróba, ford. Kosztolányi Dezső, *Színházi Élet*, 1922. márc. 26. – ápr. 1., 55–62.
1139. Modern költők. Külföldi antológia, szerk., ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Élet, 1914. [Az „Élet” könyvei.]; Modern költők 1–3. Külföldi antológia. 1. Franciák, 2. Németek, 3. Angolok, olaszok, spanyolok stb. [szerk., ford. Kosztolányi Dezső], Budapest: Révai, 1921.
1140. Az OSzK-ban őrzött kiadás nem jelöli külön a címlaptervet készítő grafikus nevét, ám Drozdy Győző kritikájából egyértelművé válik, hogy Jánszky érdeméről van szó. Vö. Drozdy Győző: Guy de Maupassant összes versei. Kosztolányi Dezső fordítása, *Független Magyarország*, 1909. jan. 24., 19.
1141. Kosztolányi Dezső levele ismeretlennek, Szabadka, 1904. jan. 18., in *Levelezés-Réz*, 22.
1142. Maupassant, Guy de: *Versei és első elbeszélése*, ford., bev. Kosztolányi Dezső, Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., [1924]. [Guy de Maupassant Összes művei I.] – A belső címlapon: Maupassant versei és első novellája.
1143. „Ez a könyv a versek második átdolgozott kiadása.” – Maupassant, [1924], i. m., 12.
1144. Kosztolányi Dezső: Maupassant. 1850–1893, *Nyugat*, 1924. febr. 1., 174–176.

1145. Kosztolányi Dezső: Maupassant. 1850–1893, in Maupassant, [1924], i. m., 5–10.
1146. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső új könyve, *Bácsmegyei Napló*, 1908. dec. 11., 3.
1147. [Szerző nélkül]: Guy de Maupassant összes versei, *Népszava*, 1908. dec. 17., 5.
1148. Kosztolányi Dezső levele Jász Dezsőnek, Budapest, 1908. máj., in *Levelezés-Réz*, 153.
1149. Maupassant, [1924], i. m., 12.
1150. A teljesség igénye nélkül néhány példa, laponként csoportosítva: *A Hét*: Maupassant, Guy de: Az utolsó kaland, ford. Kosztolányi Dezső, *A Hét*, 1906. szept. 30., 647–648; okt. 7., 658–659; A paraszt Vénusz, 1907. márc. 31., 203–206; ápr. 7., 225–227; ápr. 14., 243–244; *Bácskai Hírlap*: Rettegés, 1908. jún. 21., 4; *Budapesti Napló*: Szerelmi posta. A Tuileriák kertjében, 1906. jan. 9., 9; *Fidibusz*: A fal, 1906. máj. 18., 2; A szerelem vége, 1906. jún. 22., 2; *Közélet* (Marosvásárhely): Vágyak, 1910. nov. 17., 13; *Nagykároly*: A vadludak, 1908. febr. 12., 1; *Népszava*: A vadludak, 1908. jan. 26; *Politikai Hetiszemle*: A vadludak, 1908. febr. 2., 21–22; *Szalon Újság*: A nagyapó, 1912. márc. 15., 9; *Szeged és Vidéke*: A hold-sugár dala, 1907. szept. 1., 10. A többit lásd: Forrásjegyzék 1–5.
1151. Maupassant, Guy de: Séta, ford. Kosztolányi Dezső, *Bácskai Hírlap*, 1908. jan. 26., 1.
1152. (y.): Maupassant versei Kosztolányi fordításában, *Bácskai Hírlap*, 1908. febr. 16., 7.
1153. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Budapest, 1908. febr., in *Levelezés-Réz*, 149.
1154. [Szerző nélkül]: Maupassant összes versei, *Vasárnapi Újság*, 1909. jan. 3., 20. – Az Új könyvek rovat ugyanezen az oldalon található.
1155. Drozdy, 1909, i. m., 18–19.
1156. „A 90 oldalas könyv ára 2 korona.” – Drozdy, 1909, i. m., 19.
1157. Babits Mihály: Maupassant – Kosztolányi, *Nyugat*, 1909. febr. 16., 81.
1158. Az utalás a *Boszorkányos estékre* vonatkozik.
1159. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, [Budapest, 1908 tavasza], in *Levelezés-Réz*, 154.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

„Csak ami nem szűnik meg fájni, az marad meg az emlékezetben”

VÁLTOZATOK A HATALMI FANTÁZIÁK ÁLTAL GÚZSBA FONT EMBERI TESTRE

Ha visszagondolok arra, hogy régen, gyerekkoromban mit jelentett számomra a test, pontosabban a saját testem, akkor az emlékeim rendkívül változatosak. A leg-erősebben azok maradtak meg bennem, amelyek valamilyen sérüléssel függtek össze. A bal mutatóujjamat majdnem levágtam egy kenyérvágókéssel. A Balatonban egy nagy kagyló a jobb lábam nagyujját hasította ketté. Egy oszlopnak ütközve pedig a homlokom szakadt fel. Minden esetben kevésbé a fájdalomra, mint inkább a szétnyíló hús látványára emlékszem. Bepillantottam valahová, ami addig sötétségben rejtőzött. Megláttam, amit elvben nem lehetne látni, és aminek mindig rejtve kellene maradnia, legalábbis amíg élek. Nem voltak komoly sérülések, de azért emlékezetesek; a hegeik ma is láthatóak. A testem megőrizte az emléküket.

De legalább ennyire emlékezetesek a testemmel kapcsolatos parancsok is. Mosd meg a kezed. Mosd meg a füled. Vedd ki a kezed a szádból. Alaposabban moss fogat. Hozd rendbe magad, miután vécén voltál. Ne rohanj. Ne vakard el a sebedet. Tedd a kezed a szád elé, ha ásítasz. Tanuld meg kifújni az orrod. Leg-